

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՄԲԱԴՐԱԳԵՏ

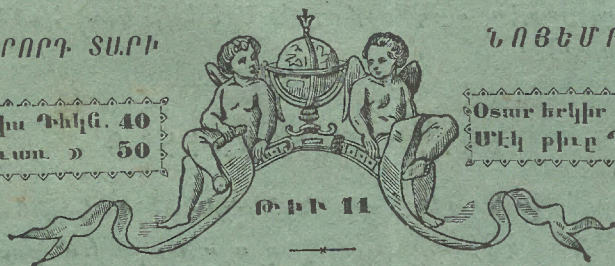
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

Պոլիս Գիկն. 40
Գուլառ » 50

Օսար երկիր Ֆր. 12
ՄԷԿ քիւր Գ. 4

ԹԻՒ 11

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ազգային գործեր Ե.
Անճամուրիս հոգւոյ ԵՂԻՇԷ Գ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Բան ւա Միմա Ձերազ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԵԹԵԱՆ
Կենաց սկզբունք (Ճ. Բահն) ՏՕՔԹՈՒ ՌՕՊԷՆՍՕՆ
Կրթական տեսչութիւն Ե.
Ծաղիկ եւ քիթնն (Պ. Իւլյո) ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՒՐՃԵԱՆ
Հիւանդ հրապարակագրի մը քղրակցութիւնն ... Ա. Յ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ
Տերվիւն ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Ե. Հիւրսիւդեան եւ Տելեմաքայ նոր քարզմ. Մ. Կ.
Առաքիլ Սիսակ Պէյ Տաւեան Ե.
Նոր ճրասարակութիւն եւ Պերպլեան վարժարան Ե.
Դասագիրք շինելն առուես Ե. Ե.

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

1886

ԱՐԱՔՍԻԱ ԿԱՍ ՎԱՐԺՈՒՀԻՆ

Առ մեծանուն հեղինակուհին՝ մեր ու համայնից մեծ համարման պատճառաւ, մասնաւորապէս կը ծանուցանենք այս գիրքն, որ սակայն յղուած չէ Խմբագրութեանս: Չենք զարմանար զի չընդունեցանք այդ նոր հրատարակութիւնն, երբ կուգան մեզ ամեն նոր հրատարակութիւնք: «Բիւզանդեան գրասան խնամք եւ Արեւելի տպարանէն ի լոյս ընծայուած...» բաւական են այս բառերն, այնպէս չէ՞, ազնիւ ընթերցող: Բիւզանդեան գրատան տէրն Արեւելեան խմբակին յայտնի կամ ծածուկանդամոց մին է. Արեւելի Վարչութեան նման կ'արհամարհէ Եկրագոռնն, որ սակայն իւր աշխատակիցներու մէջ պատիւ ունի թուել այնպիսի անձինք՝ որք յաւիտեան չը պիտի հաճէին տող մ' իսկ գրել նիւթապէս եւ բարոյապէս տագնապեալ (¹) Արեւելի կամ հիւժեալ (²) Մասիսի մէջ:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՔ

Շնորհակալութեամբ կը ծանուցանենք թէ Մեծապատիւ Եղիա Էֆէնտի Շահպաղ այս րարի ևս՝ ըստ իւր բարի սովորութեան՝ միական օրինակ Գրական Շարժում նուիրեց իւր թաղին հետագայ հաստատութեանց, Ասիական ընկերութեան և Ընթերցասիրաց ընկերութեան Մատենադարանաց, Գալֆեան Որբանոցին և Ս. Ներսիսեան վարժարանին:

Նոյնպէս շնորհակալեօք ընդունեցանք Մեծարդոյ հեղինակին կողմէն Առաջնորդ Իսախան ղեզուի անուն գրքոյկէն 10 օրինակ:

(¹) 20 փարայի իջաւ, այլ առաւել եւս կը տալնապի նիւթապէս. բարոյական տալնապի յայտարար նշանք ալ են իր անհամար անվերջ հակասութիւնք. «Թերթ մը որ զլուխ չունի» կ'ըսէր անցեալ օր Յարութիւն Էֆէնտի Մերեմզուլի՝ խօսելով մեր մեծ օրաթերթին վրայ:

(²) 24 երեսն իջնալով՝ իջնելով 16 երեսի վերածուեցաւ. եթէ ոչ հիւժախ, ուրիշ ի՞նչ է Մասիսի հիւանդութիւնն:

ՅԵՐԱՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾԵՐ

Յոռեաեոութիւն ու լաւատեոութիւն մարդկային բնութեան մէջ են. հետեւաբար եւ ամեն երկրի, ամեն ազգի մէջ կան յոռեոեսք եւ կան լաւատեսք: Ըստ ոմանց, ներկայն անցեալէն տխուր է, եւ ապագայն աւելի տխուր պիտ' ըլլայ. ըստ այլոց, միշին է անցեալն, ներկայն է պայծառ, եւ ապագայն է պայծառագոյն: Մեր ազգին վրայ մասնաւորելով խօսքերնիս, մասնաւորելով խօսքերնիս ներսէս Պատրիարքի վախճանէն յետոյ սկսող շրջանին վրայ, պիտի տեսնենք թէ ազգայնոց ոմանք կը նկատեն զայն՝ անկման շրջան, եւ այլ ազգայինք՝ շրջան բարգաւաճման:

Իրաւունք ունէինք շրջան բառն այս պարագայիս մէջ գործածելու. արդարեւ, Տ. Յարութիւն Վեհապետեանի պատրիարքութիւնն նոր շրջան մը կը սկսի ազգային գործոց համար, պիտ' ըսէինք ազգային կենաց համար: Ազգային վարչութիւնն սպառնալից հակասահմանող բախան գիրք մը կը բռնէ եւ լեզու մը կը գործածէ՝ համարձակախօս կամ օրինասէր երեսփոխանաց ու հրապարակագրոց նկատմամբ, որք կ'ամբաստանուն՝ իրր թէ կանխորոշութիւն մ'ունենան խափան կանգնիլ յաւիտեան ազգային գործոց կանոնաւոր ընթացման: Ազգային երեսփոխանական Ժողովն հետըզհետէ կը կորուսանէ իւր ոգե-

ւորութիւնն, եւ իւր առերեւոյթ զգօնութեան ներքեւ իրօք կը ծածկուի անզգայութիւն մը՝ աղիտաբեր ազգային իրաւանց ու կենսական շահուց։ Կրօնական ժողովն կը վերընտրուի, եւ սոյն ժողովոյ Ատենապետութեան կը կոչուի եկեղեցական մը՝ որ իւր դրից պատճառաւ թերեւս թշնամանք մը կը համարի սոյն պատիւն։ աւելի յառաջ երթալով, առանց երկբայութեան սլիտ՝ ըսենք թէ Բարձրաշնորհ խորմեան Ս. Հայրիկ իրօք վերաւորուած է — յիրաւի կամ անիրաւի — Կրօնական ժողովոյ Ատենապետութեան կոչուելով, ըստ որում գրէթէ կանոնաւորապէս բացակայ կը գտնուի նոյն ժողովոյն նիստերէն, որք կարեւորագոյն եւ արդիւնաւորագոյն անշուշտ պիտ' ըլլային Նորին Բարձրութեան ներկայութեամբ։ Տնտեսական ժողովոյ տեղ՝ Տնտեսական Տեսուչ մը կայ թոշակաւոր, ոյր պաշտօնավարութիւնն անձնուիրաբար աշխատող ժողովականաց պաշտօնավարութենէն առաւել արդիւնաւոր չըլլար։ Վանօրէից Խորհուրդն ամեն օր կը վերապահուի... Լրագրաց էջերուն մէջ։ Դատաստանական ժողովն որ, մեծ, պատկառելի անուն ունի, աւելի ձեռնհաս, աւելի մասնագէտ ժողովականաց կարօտի։ Գալով Կրթական Խորհրդոյն, կը բաղկանայ մեծաւ մասամբ սյնալիս անձերէ, որք կրնան հազուագիւտ տաղանդներ ունենալ, այլ որք չեն կրնան պարծիլ ծանօթութեամբ։ Դպրոցական կենաց եւ իրաց։ Այս՝ Ազգային Պատրիարքարանի վիճակն է, Կեդրոնական վարչութեան վիճակն է. եւ այս վիճակն անտարակոյս լաւատեսութեան չը յորդորեր։

Պատրիարքարանէն դուրս, կեդրոնէն դուրս, ազգային գործերն աւելի՞ քաջալերիչ վիճակ ունին։ Առաջնորդական խնդիրն հազիւ լուծուեցաւ, եւ ահա կը սկսի վերստին կրնձաւորիլ։ Մշտն քննող նորէն կը խօսուի։ Միւս կողմանէ, գրէթէ բոլոր այն եկեղեցականք՝ որք Ներսէս Պատրիարքի օրով մայրաքաղաքս կը գտնուէին՝ չեն չարժած իրենց տեղէն. որն խմբագրութիւն կ'ընէ, որն տաղաչափութիւն կ'ընէ, որն գերմաներէն կ'ուսանի, որն դաշնակ կ'ուսանի։ Սահմանադրական ազգի մը մէջ՝ գաւառք պէտք ունին սահմանադրական դատարարակութիւն ընդունելու, Սահմանադրութեան

գործադրութիւնն ուսանելու. կրօնական ժողովուրդի մը մէջ
 դաւառք կրօնական այնքան պէտքեր ունին, որք, եթէ չը
 լցուն չափը եկեղեցւոյ ծոցն, օտար եկեղեցւոյ մէջ լրա-
 ցում կը փնտռեն. դաւառացին պէտք ունի առաջնորդի, որու
 միջոցաւ իւր բազմադիմի պէտքերն յայտնէ ու ցաւերն հա-
 ղարդէ տեղական կառավարութեան կամ կեդրոնական վար-
 չութեան: Վանօրէից խնդիրն նոր երեւոյթ մը չը զգեսցաւ.
 վանօրէից բարեկարգութեան ծրագիրք հրատարակուեցան
 լրագրաց մէջ, վանօրէից բարեկարգութեան ծրագիրք մա-
 սուցուեցան ձեռնհաս խորհրդոյ. սպասելով որ դոքա նկա-
 տողութեան առնուին, վանքերու հասոյթք կը նուազին,
 վանքերու նշանակութիւնն օր աւուր կը պակսի, եւ վանա-
 կանաց չահատակութեանց պատմութիւնն օրագրաց մէջ հա-
 նազաղ կը կարդացուի: Կարեւորութիւն ունեցող վանքերուն
 համար ալ «խցիւ թէ կարեւորութիւն բնաւ չունենային» կը
 դռէ մանաւանդ դաւառացի ժողովուրդն, որ իւր քրտամբք
 պիտի հատուցանէ Երուսաղիմայ սլարաքն — եթէ սակայն
 բաւական քրտինք ունենայ թափելու: Յոյս հրատարակող
 Արմաշն ալ յուսահատական վիճակ մ'ունի: Մեր բոլոր վան-
 քերու դրան վրայ կը կարդացուի ծանօթ արձանագրու-
 թիւնն՝ Թողիք գոյս ամենայն... Կարողիկոսական խնդիրն ի՞նչ
 եղաւ. այդ խնդրոյն համար կրնանք ըսել թէ լուծուեցաւ,
 աւաղ... Կաթողիկոս ունինք. Կաթողիկոս մը՝ որ ոտանաւոր
 ուրախակցութեանց իսկ արժանացաւ Կրօնական Ժողովոյ
 կողմանէ, քանզի կրօնքն աշխարհական օտար իշխանութեան
 կը մատնէր, քանզի եկեղեցւոյ նախագահիքն եղող վարժարա-
 նին դուռներն հանդարտ խղճիւ կը բանար Ռուսական տես-
 չին առջեւ՝ որ ազգային Հոգաբարձութեանց կու գար փո-
 խանակել: Բաւեր ստեղծուեցան, փաստաբանութիւններ
 եղան, ըսելու համար. — ի՞նչ. — թէ հայ եկեղեցւոյ բռնալի-
 ներն առժամանակեայ կերպիւ յանձնուեցան որո՞ւ որ զայն
 ուղղակի խնդրել չէր համարձակած երբեք: Սինօղականք կը
 նայէին թէ կը շարժի՞ Աշտարակեցիի գերեզմանն: Հանգչողն,
 ո՛հ, լաւ կը հանգչի. երանի՛ որոց հանգեսնն...:

Ահաւաստիկ ինչ որ կը կոչուի յոռեւեսութիւն: Այլ՝ ու-

րիշ ժամանակ ալ ըսած ենք՝ հրապարակագրի մը ներելի չէ յոռետեսութիւն։ Եւ արդէն, իրաւունք ունինք միթէ բացարձակօրէն յոռետես ըլլալու։ Եթէ կաթողիկոսն... բացառիկ է, մեր Պատրիարքն օրինաւորապէս ընտրուած է, եւ իր անձն եւ իր գանձն ազգին յօժարակամ կը զոհէ։ Կէս մը գանգատելու համար, կէս մ'ալ իրօղութիւնն յայտնելու համար, Նորին Բարձրութիւնն ըսաւ մեզ՝ Իւր գահակալութեան առաջին օրերուն՝ թէ շատ գործեր կան դիպուած Պատրիարքարանին մէջ։ Հաւատացինք. հոգեւոյս Ներսէս պատրիարք կը հարկադրուէր յաճախ Պատրիարքարանէն հեռու մնալու։ Կը հաւատանք թէ այդ դիպուած գործերն հարթուեցան կարգադրուեցան վարժապետեանի յաջորդին ձեռօք. Տ. Յարութիւն վեհապետեան կամ Պատրիարքարանն է, կամ Բարձրագոյն Դուռն, կամ Թաղերու եկեղեցիներն՝ եկեղեցեաց տօնախմբութեան առթիւ։ Ննջեցեալի չերթար, հարսանեկան հանդիսի չը գտնուիր, պարզեւարալսութեան հանդէսներու չը նախագահէր. սակայն դերեղմանատան խնդիրք կը կարգադրուին, եւ անարժան ննջեցելոյ վրայ առաքինեաց գովեստն այլ եւս չը կարգացուիր Նորին Բարձրութեան օրով. ասօրինաւոր ամուսնութիւնք չեն կատարուիր. պարզեւաբաշխութեանց հանդէսք նոյն չքով տեղի կ'ունենան եւ ոմանք իսկ միդինկի կը ժողովին՝ որպէս ըսուեցաւ։ Վեհապետեանի օրով բացուեցաւ Կեդրոնական վարժարանն եւ պիտի բացուին Արհեստանոցն, Աղջկանց գործանոցն եւ Ազգային վարժապետանոցն, եւ պիտի հաստատուի Ընծայարանն, եւ պիտի վերականգնի Հիւանդանոցն. Յարութիւն Պատրիարքի օրով հիմնուեցաւ Արեւելեան Տնտեսական Միութիւնն եւ հրատարակուիլ սկսաւ առաջին ժողովրդական Հանդէսն. Իւր օրով պիտի բացուի Կեդրոնական վարժարանն մ'ալ ի Պօլիս. Իւր օրով կարգուեցաւ Թոշակաւոր կրթական տեսուչ մը, որ այսօր նախկին խմբագրապետ մ'է, բայց վաղիւ կրնայ վարժարանաց վերատեսչութեան պաշտօնին յարմարագոյն անձ մ'ըլլալ միանգամայն համարատու եւ համարաւու չըլլալու պայմանաւ։ Իւր օրով Հանրային Կրթութեան պաշտօնատունէն արտօնութիւն տրուեցաւ վերհրատարակման Հայոց պատ-

մութեան դասադրոց՝ անշուշտ ժամանակիս սլահանջմանց յարմար եղանակաւ յօրինուած :

Անտարակոյս շատ բան կայ դեռ ընելու : Սակայն պէտք է յիշել թէ Յարութիւն Պատրիարքն երկու տարիէ ի վեր է դահուն վրայ է, եւ թէ մերինին նման ցիրուցան ազգի մը վարչութիւնն ամենադժուարին է : Ներսէս Վարժապետեան տաս տարի մնաց սպտորիարքական աթոռին վրայ : Ոմանք շատ բան կը տեսնեն այս երկու տարիներու միջոցին մէջ եղած. այլք ոչինչ կը տեսնեն այն տասնամեայ ժամանակամիջոցին կատարուած : Պատգիա նշանաւոր տետրակ մ'ունի, ոյր անունն է՝ Ինչ որ կը տեսնուի եւ ինչ որ չը տեսնուի : Ապագան պիտի տեսնէ ինչ որ մենք չենք տեսներ երկու սպտորիարքաց իշխանութեան ժամանակ իրադործուած : Բայց դեռ վերջացած չէ Վեհապետեանի իշխանութիւնն :

Ե.

ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԻՈՅ

Հոգի եւ կենսական գորոքիւն : — Մարդն իւր ամբողջութեամբ, երեք գոյացութենէ կը բաղկանայ . մարմին, կենսական գորոքիւն, հոգի : Մարմինն է գոյացութիւնն, է տարածական, դունաւոր, ճաշակաւոր, բուրեան, ծանր . ամեն մարմին չունի սոյն բոլոր հանդամանքներն, բայց ամեն մարմին տարածական է հարկաւորապէս : Դիւրին է որոշել մարմինն . իւր կշռելի բնութեամբ կը տարբերի կեանքէն, եւ իւր կորստականութեամբ կը տարբերի հոգիէն :

Կենսական գորութիւնն եւ հոգի կը կազմեն մարդկային կրկին ուժականութիւնն, առանց մին միւսին հետ շփութուելու, զի իսկապէս տարբեր են մին միւսէն :

Նախ, հոգին անմահ եւ անկորուստ է . օժտեալ է մտածութեամբ, գիտակցութեամբ, կամեցողութեամբ : Ենթակայ չէ ոչ տկարութեան, ոչ զաւամբութեան, ոչ մահուան : Ընդունակ չէ ոչ մի ազդեցութեան ժամանակի . դործածու-

Թեամբ փոխանակ տկարանալու, ընդհակառակն, կ'աճի, կը բարձրանայ, կը կատարելագործուի իւր կարողութեանց կանոնաւոր կիրառութեամբ: Իսկ կեանքն, ջերմութեան եւ ելեքտրականութեան նման, զօրութիւն մի է. իւր սկիզբն ունենալէ յետոյ, պիտի ունենայ իւր վերջն, անդարձօրէն: Կենսական զօրութիւնն կորստական է ուրեմն, եւ չէ անմահ, ինչպէս հոգին:

Երկրորդ, կեանքն փոխանցական է, մինչդեռ հոգին չը փոխանցիր: Կեանքն մի անհատէն միւսին կը հաղորդուի ժառանգականութեամբ, եւ բեղմնաւորութեան միջոցներու մէջ կը գտնէ իւր զարգացման հարկաւոր նիւթական տարերքներն, որոց ձեւամբ կը կազմէ մարմնոյ գործարաններն:

Երրորդ, կեանքն զօրութիւն մի է էպալէս ճարտարապետական, ծրագրիչ, կազմաւորիչ. միայն թէ սոյն ճարտարապետն կը գործէ բնագլխօրէն. չունի գիտակցութիւն իւր գործոց, մարդկային մարմինն կազմաւորելէն յետոյ, կենսական սկզբունքն կը վարէ մարմնոյ խնամակալութեան պաշտօնն, առանց ծանօթ լինելոյ իւր պաշտաման: Սորա հակառակ, հոգին միշտ գիտակցութիւն ունի իւր գործոց եւ կը կատարէ զայնս կատարեալ գիտութեամբ:

Չորրորդ, կեանքն ենթակայ է զարգացման, աճման, եւ յետոյ աստիճանաւոր տկարացման: Կեանքն կ'անհետի, ինչպէս մարմինն կ'եղծանի: Սոյն երկու ջահերն տակաւ կը կորուսանին իւրեանց փայլն եւ կը մարին առ յաւէտ: Ընդհակառակն, հոգին կը կատարելագործուի ճերմութեամբ եւ գործածութեամբ: Կենտական զօրութիւնն իւր բնական ընթացքով, կ'աճի, կը զարգանայ, կը բազմանայ մարդկային կենաց առաջին կիսոյն մէջ. բայց սոյն տուարէզին եկրորդ կիսոյն մէջ, կ'սկսի համեմատական նուազում մի, մարմնաւոր զօրութեան յառաջխաղաց ճերմութիւն մի, որոյ անվրէպ վախճանն է մահն: Հոգեկան կարողութիւնն բնաւ հարկաւորապէս ենթակայ չէ սոյն անկման. եթէ հիւանդութիւնը զինքն չ'ոտնակալեն, իրմէ կ'սխալէ է իւր արժէքն բարձրացունել անսահմանօրէն ցաւարաւորմն կենաց, մինչ զի խորին ճերմութեան մահուան վայրկենին մէջ իսկ խնայականութիւնն կարէ ցոյց

տալ գերազանցութեան, ուղղութեան, յաջողակութեան, խորագիտութեան ամենաբարձր աստիճան: Աստի կը հետեւի, թէ մեք գիտեմք փորձառական ստուգութեամբ, զի կենսական զօրութիւնն պարտի չիջանել, եւ զի դրութեան մահն անվրիպելի է: Բայց փիլիսոփայօրէն եւ ապացուցաբար անկարելի է նոյնպէս ասել հոգեկան կարողութեան համար, զի նա չ'իրէ ծերութիւն, որ միակ նշանակն է ապագայ եղծման:

Հինգերորդ, ներքին զգայութիւն եւ կենսական զօրութիւն ունին նաեւ ուրիշ էական տարրերութիւններ. կենսական զօրութիւնն կը գործէ ինչպէս կը գործեն բնութեան երեւոյթներն, իսկ ներքին զգայութիւնն կամ հոգին կը գործէ, երբ ի ձեռն զգացողութեանց եւ ի ձեռն փորձառութեան մշակուի: Կենսական զօրութեան մէջ նպաստաւոր կամ աննպաստ պատահական յատկութիւններն, կերպարանաց գեղեցկութիւն, առողջութիւն, տգեղութիւն, գոյն, օրատաքանական զգածմունքներ, կը փոխանցին սերնդեամբ, եւ տղայք կը ժառանգեն զայնս իւրեանց ծնողացմէ: Հոգեկան կարողութեան մէջ, իմացական եւ բարոյական յատկութիւնք կը ծնանին եւ կը վերջնան անհատին հետ, եւ սերունդք չ'կարեն օգտիլ իւրեանց ծնողաց առաքինութիւններէն, եւ ոչ իւրեանց մտլութիւններն արդարացունել իւրեանց ծնողաց ոճրագործութեամբ:

Ուրեմն մարմին, կենսական զօրութիւն եւ հոգի, որչափ եւ խորին միութեամբ լծորդեալ եւ գոգցես խառնեալ են միմեանց հետ, բայց խկապէս կը տարբերին ՚ի միմեանց եւ անկարելի է մին միւսին հետ նոյնացունել:

Կենդանականութիւն: — Ոմանք եւս կենդանականութիւն կոչուած դրութեամբ բոլոր մարմնոյ գործողութիւններն հոգւոյն կը ընծայեն, եւ կ'ընդունին թէ հոգին երկու պաշտօններ ունի, ներքին կենաց պաշտօններ, արտաքին կենաց պաշտօններ: Սոյն տեսութեամբ հոգին կը մտածէ, բայց միանգամայն միշտ ներկայ է մեր մարմնոյ իւրաքանչիւր մասին մէջ: Կը հսկէ անդադար մարմնոյ պահպանութեան եւ նորա տնտեսութեան:

Սոյն զրուծիւնն կը շիտթէ երկու տարբեր կարգի երեւոյթներ, այսինքն խնացական գործն ու կենսական գործն, մտածումն ու բնախօսական պաշտօնն: Հոգին աննիւթական եւ անմահ է, մինչդեռ կենսական երեւոյթին հանգամանքն է մեռելութիւն եւ եղծումն. հոգին յաւիտենական է, կեանքն ընդհակառակն դատապարտուած է կորստեան: Մին էականապէս կամքի գործ կը կատարէ, միւսն կամքի իշխանութենէն արտաքոյ է. չեմք կարող արգելել մեր սիրտն բարախելէ, մեր ջիւղերն զգալէ, մեր շնչող եւ արտաշնչող գործարաններն գործելէ, զի ի՞նչպէս նոյն զօրութիւնն կարէ արտադրել այնքան էապէս հակառակ երեւոյթներ: Ասել թէ մեր հոգին կը մարսէ, մեր գեղձերն կը կարկամեցունէ, մեր արիւնն կը շրջաբերէ, մեր հեղուկներն կը տարուբերէ. ասել թէ հոգին կը վարէ պաշտօն մեր գործարանաց սննդաւորութեան, պահպանման, եւ դարմանման. այս ստուգիւ այլայլել է գաղափարն զոր ունիմք հոգւոյ վերայ, եւ իւր բնութեան, իւր պաշտօնին եւ իւր ճշմարիտ էութեան վերայ:

Նոյնպէս մեք բնաւ գիտակցութիւն չունիմք, թէ հոգին մարմնոյ խնամակալութեան պաշտօնն ստանձնած լինի: Մեք կատարելապէս գիտակցութիւն ունիմք մեր մարմնոյ գոյութեան եւ նորա մէջ կատարուած բնական պաշտօններուն. գիտեմք թէ կը մարսեմք, մեր սիրտ կը տրոփէ, մեր թոքեր կը շնչեն. բայց ոչ մի ներքին զգացում չ'յայտնէր մեզ, թէ մեր հոգին է սոյն պաշտօններ վարողն, եւ թէ այն խորհրդաւոր զօրութիւնն որ կուտայ մեզ մտածել, կուտայ նաեւ մարսել մեր կերածն եւ բարախել մեր սիրտն: Գիտակցութիւն մանաւանդ ընդհակառակն կը վկայէ. հոգին իւր էութեան, իւր գործոց, եւ իւր այլ եւ այլ վիճակներու զգացումն միայն ունի:

Կենդանականութեան հերքումն է նաեւ բնական մահն: Հոգին բնութեամբ անմահ է, ընդհակառակն կենաց սկզբունքն կորուսական է: Հարկաւոր մահն, այսինքն, ծերութեամբ մահն կը հասնի, ոչ թէ մեր գործարանաց հինալուփն, այլ վասն զի կենաց սկզբունքն սպառած է իւր բոլոր ներգործութիւնն, վասն զի ապրելու կարողութիւնն իւր վերջին

եղրին հասած է: Եթէ հոգին լինէր կենաց սկզբունքն, յայն-
ժամ անմահ պիտի լինէինք, զի նիւթն ոչ երբէք կը հիննայ
եւ ոչ երբէք կը մաշի. անդադար կը վերանորոգի մեր մէջ.
Եւ նոյն իսկ ծերունւոյն վերայ նիւթն միշտ մատաղ է վասն
զի կենաց գործածութեան չափով կը դարմանուի:

(Շարունակելի)

ԵՂԻՇԷ Վ. ՍՅՎ.ՍՁԵՍՆ

Բ Ա Ն Ք

Ա Ռ

Մ Ի Ն Ա Ս Չ Ե Ր Ա Ջ

Dost thou hear?

Since my dear soul was mistress of her choice,
And could of men distinguish, her election
Has seal'd thee for herself.

Shakespeare

Այսպէս, ով Ձերագ, պիտի անցնին ուրեմբն կեանք:
Աւանդ, զայս խորհիմ երեկոյին, զայս առաւօտն.
Ձայս խորհիմ, երբ ասդեր տանարն երկնի լուսավառն,
Ձայս, երբ ծաղկունք եւ բիւր բերք պննեն երկիրն համասփիւռ,
Եւ զայս, երբ հանգչիմ խոնջ իմ աչեր փակել ի նինջ:
Եւրուն սաղմաստան, յոգոց հանեմ, յայս խորհուրդ,
Ամեն հողմէ որ շնչէ, ամեն շունչէ որ տատանի:
Թրւի ինձ թէ կանուխ հասնէ վախճան համայնից,
Եւ թէ նրման են այս կեանք մի բաժակի խրախնանաց,
Ուր այն ինչ մասչին շրթունք եւ ահա ձեռն անդոմ
Բուռն հարեալ ըզմեր հերաց՝ ըզմեզ ի բաց անշատ:
Ի զուր գարունք նորոգին, Ապրիլ ի զուր վերագառնան,
Կուսածաղիկ եւ երիցուկ շուրջ սփռելով ի քայլին:
Ընդ վայր ամառան վրտեմ հողմունք հոսին անդրէն

Տերեւոց հետ սարսուռեցունել ըզդիսողին հոգի եղուկ :
Մերժեմ ես , հիւանդս հոգւով , այդ ծաղկալից խառնարան
Որոյ նեկսարն է հեշտալի , այլ որ զծարաւ չը հարկնէ :

* *

Ունկըն դրնէս եւ դու , Ձերազ , երեկոյին նըւագաց ,
Երբ ի հեռուս հծծիւն նըւաղ հասնէ մինչեւ յունկըն մեր ,
Հծծիւն հեռաւոր որ ըզկենաց բարբառի մեզ ,
Երբ արեգին շողերուն հետ սպառնի գոգցես եւ մեր ոգի ,
Զորով իջնեն ցողանքման երկնի խորհուրդ անծայրածիր :
Ունկըն դրնէս մանկան ձայնից որ ի հեռուս հասնեն առ մեզ
Եւ , իբրեւ իմըն յանրջի , Տան մեզ ապրիլ վերքսին
Այն վարդափրփր աւուրց մէջ յորքս եւ մեք էինք մանուկ .
Եւ երբ , ապշեալ , նշմարես մարգաց վերայ , ծառոց ներքեւ ,
Մի պատանի , գիրք ի ձեռին , որ հովուն քոյլ Տայ Տանջել
Յիրեւ ցան հերքն եւ , քափառկոս , մերք հայր վայր , մերք յերկին ,
Ասէս դու քեզ երէ դու ինքն ես այդ մատաղ պատանին .
Եւ ինչ , աւանդ , ըզգաս յայնժամ . միքէ արժօք մ'անհուն ,
Լընանալով ի քում ական , չի խափաներ փողածածուկ
Տըխտը ժրպիս վերջալուսոյն որ հարսն երբայ գիշերին ,
Շըղարձաւօղ ի մըբուն եւ նըւագօք համագոյից . . . :
Ամենագլաց դու ոգի , որպէս կոչեց ըզքեզ եղիս ,
Տըսմաբախիծն այն բանաստեղծ եւ այն խորհողն ամենիմաց ,
Մըսիս , հոգւոյս այն պատկեր , ի բաց առեալ զիւր զօրութիւն ,
Միքէ չը զգնս դու յայնժամ ամբաւորիւն մ'իղձերու ,
Եւ գործերուն ի նուրբ կարկաշտ եւ յալելուս քառող հաւուց
Որ ըզգըլուի ծածկեն գոգցես առ ի չեսանել ըզման լուսոյ :
Եւ յաղմուկն յայն աշխարհամբոյս որ երբալով շիջանի ,
Որպէս շառաչ հարաւոյ ոյր շիջանի Տակաւ գոռ շունչ ,
Զը խառնըլի եւ քո սրին մի մըմունջն ալ գաղճաճածուկ
Զոր շոյելով ցածուցանես , որպէս մայր մի զմանուկն որ լայ :
Եւ այս կենաց համայն փառքեր եւ մեծութիւն բովանդակ ,
Եւ նըկըրճունք եւ մըցմունք վասն առօրեան այս գոյութեան ,
Եւ իջխանաց պերճանք խորոյս , քաղաքական աշխարհավարք ,

Կանաւոք եւ ժողովք, պատերազմունք, օրէնք, վրնիւք,
Այս ամենայն միքէ յայնժամ չը բռնիք քեզ այնչափ փոքր
Որ, յակամայս, մի ժրպիտ արգահասող շարժէ քո շուրքն,
Եւ դառնութեամբ չասես դու քեզ քէ մարդիկ են մանուկներ
Մոլորեալ ուղեկորոյս ընդ անապատ ամալի,
Ուստի դիտեն հեռուս դրախտ մ'ուր չը կարեն ժամանել... :

* *

Այլ դու, ոգիդ խորիմաց, զոր վաղուց իսկ գիտացի ես,
Ո՛վ զոր բնութիւն հանճարով եւ կորովով օժտեց բանին,
Որ այնմանիցս յուզեցիր ամբոխեցիր բզմիքս մեր
Ի մոգիչ շունչ քո ազգական որ խօսէր մեզ զարդարութիւն,
Որ գիտես օգտակարն անմարմնոյն հետ բարեխառնել,
Եւ գիտացիր հարկներ ըսպաս փոյոյդ անդուլ եռանդով,
Ընդ որ ի հան իսկ կըցորդէր երկիւղ կալոյ աննըւան.
Որ արժանի ես փառաց եւ ունեցար փառք հեմարիտ,
Տարբեր յոյժ յայնմանէ զոր հալածեն ոմանք ի մէջ.
Ճանաչեցիր զսէր ժրութեան եւ ըզգործօն պատշտեցիր կեանս,
Միանգամայն աստեղաց կալեալ դէտակն եւ անդընդոց :
Ասա ինձ, ինչպէս պատրէ քո անպատեհից սովորիլ.
Ի՞նչ առնել պատրէ քո միքէ զի չը սարսնունք յանախակի
Ի տեսիլ անիրաւին եւ յաղաղակրս զոհից,
Զոհից չարութեան եւ երկամարտ սրգիտութեան.
Ի՞նչպէս պատրէ քո կենաց յարիլ հանոյ զօգիւք, այլ արդար :
Զի ահա բանամ քեզ բնաւ այս սիրտ ծանօթ քեզ ապակէն.
Ոչ քէ երբեք ուժացեալ դատէն օգտի հասարակաց,
Ոչ երբէ յանհրճարիւնս դժգոհ, համակ ցրացեալ
Ի տես կեղծին որ կապէ բազ եւ ոտնակոխ ուղղութեան.
Այլ վշտացեալ, լի դառնութեամբ, երբ հեմարեմ առ մերայինս
Դայլեր ոչխարազգես որ մուտ գտնեն ի գառանց հօտ,
Զարաւոք կոպիկներ որ առաջնորդ պատրուակին
Եւ սուրբ իրաց ի նըւան խաբեն ըզխումբ միամիտաց,
Անյազ, մոլի էակներ, Պրոտեստներ ամեն առքիւ,
Որ փոխեն ըզկերպարան երբ քալ քալի ըզհետ փոխեն,

Եւ վաստըւէր վիժածներ զարե սեաւ տղմին եղբայրակից .
 Ոչ կարեմ, ոչ, հանդուրժել, թէպէտ եւ լի զբբութեամբ,
 Թէպէտ եւ լի յարգահասանս ամենայնի առաջի
 Որ է չար ի բրնէ եւ փոքրոքի եւ ապիրաս,
 Զը կարեմ հանդուրժել այսքան չարեաց եւ աղետից,
 Եւ զծովելով ընդ այս ամեն, դառնամ առ վեհ բընութիւն,
 Ոյր անարաս է ծոց հեգիկ, եւ արտասուօք լցեալ աչեքս
 Հորիզոնին սեւեռած, կամ եւ մընամ արձանասիպ,
 Որպէս այրի սրգաւոր զոյր կապտեցին գողֆ ժանճաժուս
 Զորդեակս եւ զինչըս համօրէն եւ բողին անդ յանցքս ուղւոյն:
 Ապա խնդրեմ, ո՛ր բարեկամ, դու որ քան զիս քաջ նանաչես
 Զայնոսիկ որ արդարն են եւ զորս դիւին Տըւին համբոյր,
 Դու որ չարաց բըւոյն հետ բազմապատկես քո շանքն ազնիւ,
 Դու որ այնչափ օգտանըւէր ազգիս լինել կարացիր
 Գործունեայ եւ Ժիր գնացիւք եւ ուղղութեամբդ անբասգիւս,
 Ասա ինձ, ոգիդ հըզօր, զիւրդ մարք է հաշտըւիլ
 Այս իրաց հետ եւ այնու հաշտըւիլ եւս ընդ աշխարհի:
 Զի աւուրք իմ եղեմ խոսան զօրէն փրօցոց մացառամով,
 Եւ սիրտ իմ եղեւ անձաւ ովկիանուն առ եզերք,
 Որ անկոհակ է եւ անյոյզ եւ զոր հեռուս լուսաւորէ
 Մի կիսալոյս աղօտանշոյլ անպատկերի սրտութեամբ,
 Եւս ահաւոր քան ըզգիշեր խաւարագոյն եւ անասոյզ:

86, 16 Մայիս.

Յ. ՍԵԹԵԱՆ

ԿԵՆԱՅ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Շէշտէնի եւ Շուանի աշխատութիւններէն ի վեր կենսա-
 կան զօրութեան մը կարծիքը ՚ի բաց թողուած է վերջնակա-
 նապէս, եւ կենաց սկզբունքի մասին ընդունուած են բնա-
 գիտական-բնալուծական օրէնքը:

Կէս դար է որ համայն բնախօսքը ընդունեցին այս օրէնք-
 ները՝ որոնցմով բնախօսութիւնը մեծամեծ յառաջդիմութիւն-

ներ ըրաւ: Սակայն կենաց սկզբունքի խնդիրը ամբողջովին լուծուեցաւ:

Յիսուսն տարի անհատի մը համար շատ երկայն եւ երբեմն ինչ ինչ պայմանաց տակ ժողովրդեան մը զարգացման համար ալ երկայն է, սակայն յոյժ կարճ է յառաջադէմ զարգացման համար գիտութիւն մը՝ որ նպատակ ունի լուծել, բոլոր քաղաքակիրթ ազգաց ընդհանուր աշխատութեամբ, բնութեան վերջին եւ ամենազօռարին խնդիրները: Նախ եւ առաջ չենք կրնար պահանջել որ այսչափ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ բոլոր կենսական երեւոյթից մեքենական համարժէքը գտնուի. գոհ պիտի մնամք եթէ գծուի այն ճանապարհը՝ որով պիտի հասնիմք այս նպատակի:

Կենաց գլխաւոր օրէնքները աւելի դիւրութեամբ կը ճանչցուին եւ կը մեկնուին բուսոց տարրական ձեւերու ուսումնասիրութեամբ քան թէ կենդանեաց յօդուածոյ կազմուածոց իմաստասիրութեամբ: Ահա ես կենաց այդ օրէնքները թեթեւակի չօշափել կուզեմ ուսումնասիրելով մի միայն բոյսերուն կեանքը:

Սյութեան գիտական ոգին՝ նիւթին ամեն փոփոխութիւնները կը նկատէ իբրեւ հետեւեանք շարժմանց թէ՛ ամենափոքր եւ անտեսանելի մասանց (հիւլի, շաւանդաղ) եւ թէ՛ մարմնոյ տեսանելի մասանց: Կենդանի բոյսին մէջ ի նկատ առնելով մի միայն հիւլէներուն շարժմունքը, նոցա ձգողութեան եւ վանողութեան օրէնքները, նոցա միացումն ի շաւանթաղս (Molécule), նոցա բաժանումն եւ ձեւափոխութիւնը, ի մի բան ի նկատ առնելով բոյսին քիմիական էութիւնը, կրնանք գոհութեամբ ըսել թէ կենաց խնդիրը ճշգրտէս լուծեալ է:

Յիրաւի սնունդը եւ շնչառութիւնը, նիւթի սերումը, ամօքումն եւ չամօքումն (Assimilation et désassimilation) կը կտատարուին կենդանի բուսոց մէջ միեւնոյն օրէնքներով մի եւնոյն տարրական յարաբերութիւններով՝ որովք կը վարեն անգործարանաւոր բնութեան աւելի սլարդ բաղկացութիւնք եւ զորս բնալուծութիւնը ճշգրտ եւ ապացուցած է:

Սրդարեւ բոյսերն ուրիշ բան չեն, բայց եթէ քիմիական գործարաններ որոնք իրենց աշխատանոց-բջիջներու մէջ կը

ձեւափոխեն միջոցորտի եւ երկրի առաջին նիւթերը, եւ երկար ժամանակ կայ որ հողագործք Լիէպիկի ներշնչմամբ յօգուտ վարեցին այս տեղեկութիւնները, բարեփոխելով իրենց մշակութիւն ներք աշխատել աղբերու յաւելմամբ:

Գործարանաւոր բաղկացութեանց մեծ մասը՝ որք ըստ վաղեմի կարծեաց՝ չէին կրնար կազմուիլ բուսական կենաց ազդեցութեամբ, այսօր արուեստական կերպով կրնան կազմուիլ ամենամաքուր վիճակի մէջ առանց այս ազդեցութեան պէտք ունենալու, և այժմէն ներելի է պնդել թէ չըկայ որեւէ նիւթ մը զոր վաղ կամանազան կարելի չըլլայ յառաջ բերել միացմամբ (synthèse): Իրաւ է որ դեռ չը յաջողեցանք բոյսերէն առնել այն մենաշնորհը՝ որով ամենակտրեւոր գործարանաւոր բաղկացութիւնները յառաջ կը բերեն, ինչպէս ջրածխային եւ ապիսային նիւթերը: Յաւալի է այդ՝ քաղաքական անտեսագիտութեան տեսակետով, քանզի այն օր յորում՝ քիմիայն պիտի կրնայ ընել ինչ որ կրնեն ամենապարզ մամուռք եւ լոռք, այսինքն ծնունդ տալ ալիւրի՝ բնածխային թթուի եւ ջուրի միջոցաւ, այն օր պիտի լուծուի աւուր հացի խնդիրը: Վասն որոյ, քանի որ այս մասին հարկատու մնամք արմատաց մշակութեան, երկրին մակերեւոյթը սահմանափակ ըլլալով, մաս մը մարդիկ միայն պիտի կրնան սնուցանել, բայց երբ յաջողմք արուեստական կերպով ջրածխային նիւթ հայթայթել, դժուարութիւն չը պիտի կրեմք սպիտակային նիւթեր ալ յառաջ բերելու, եւ նորէն արուեստական կերպով պիտի յօրինեմք կաթը եւ միսը: Յայնժամ ամեն հոգ որ կը ծնի պէտքէ, ամեն կենսական մրցում, եւ այնու ամեն ընկերական չարիք պիտի անհետանան, ոսկեդար պիտի լինի այդ ժամանակ:

Բոյսին ֆիզիքական էութեան գալով՝ ոչ այլ ինչ է բայց եթէ ըջիջներու քիմիական յատկութեանց, կազմուածոյ եւ տրամադրութեան մանրամասնութեանց միացումը: Օրինակի համար գիտենք որ բոյսերը ֆիզիքական ինչ ինչ յատկութիւններ ունին՝ որպէս է քրտնում, կազերու առուտուր եւն...: Բնախօսական հետազոտութիւնք 'ի վեր հանած են այսօր թէ այս իրողութեանց պատճառներն են, բուսական

հիւսուածոց յարակցութիւնը, առաձգականութիւնը եւ ընդ-
լայնումը:

Իջիջներն ալ առանց օրինաց եւ առանց դրութեան կու-
տակուած չեն. նոքա կարգադրուած են ուղիղ եւ հորիզո-
նական կարգերով եւ յաճախագոյն եւս կոր մակերեւոյթ ու-
նեցող խաւերով՝ որոնք մանրացոյցով զուգորդական (parabo-
lique), անդրաձգական (hyperbolique) ձեւեր կը ներկայացնեն:
Ի վարդց անտի հասկցուած է որ տերեւներուն կարգադր-
ութիւնը բունին նկատմամբ, ծաղիկին ներդաշնակ գործա-
րանաւորութիւնը՝ որ ինքեան կը պահէ իւր գեղեցկութեան
զաղտնիքը, թուաբանական համեմատութեանց կը հպատա-
կին՝ յորոց մաթէմատիքական ձեւաններ հանուած է որք
կ'ապացուցանեն թէ աստ եւս մեքենական զօրութիւններ կը
վարեն ամենայն ինչ, զօրութիւնք զորս գամ քան զգամ
պիտի յաջողիմք ճշգիւ սահմանել:

Այն բնական զօրութիւնք՝ որք կուգան արտաքուստ, որ-
պէս են ելեքտրականութիւնը, ջերմութիւնը, լոյսը եւ երկրի
ձգողութիւնը, մասնաւոր ազդեցութիւններ կը ներգործեն:
Քանզի իրենց մեքենական կամ քիմիական ընդհանուր աշ-
խատութեամբ հանդերձ, կը շարժեն նաեւ մասնաւոր շար-
ժումներ որք չեն համապատասխաներ, ոչ քանակութեամբ
եւ ոչ որակութեամբ այն շարժմանց, զորս միեւնոյն զօրու-
թիւնք յառաջ կը բերեն անկենդան մարմնոց մէջ. նոքա կը
մնան գրգռիչ ոյժերու ձեւին տակ որոնք կենդանի գործա-
րանաւորութեան մէջ ներքին ոյժերու ծնունդ կուտան.
կազդեն բոյսին վրայ այնպէս որպէս մատը կ'ազդէ հրացա-
նի բլթակին վրայ՝ որ ի բաց կը վանէ վառօդը, կամ վէմին
պէս՝ որ ինկած ժամանակ ձիւնակոյտ մը կը թաւալէ:

Գիտենք որ ծանրութիւնն է որ կը զօրէ արմատը երկրին
մէջ թափանցելու եւ բունը դէպ յերկինս ուղղուելու. բայց
այս երեւոյթը կապար դերձանի (fil à plomb) ձեւով չըլլար,
որ ուղիղ գծով դէպ ի վար կ'ուղղուի, այլ շամանդաղները՝
յորոց յառաջ կուգայ բոյսին զարգացումը երկրին առանցքին
ուղղութեամբ կը կենան, եւ այս կերպով բոլոր գործարանին
ուղղակի երկարելուն պատճառ կը լինին: Այս կերպով ձիւ-

ղերը դէպ ի լոյս կ'ուղղուին, որովհետեւ նոցա աճումը լուսաւոր շառաւիղներու ուղղութեամբ տեղի կ'ունենայ: Մի-մոզայի (զգայուն տունկ) անբեւեւերու վրայ լուսոյ ազդեցութիւնը դիտելով, կրնանք դադարաւ մը կազմել այն մեքենականութեան վրայ, որ ծնունդ կուտայ այս սաղարիչ շարժումներու, եւ որ յառաջ կուգայ ինչ ինչ հիւսուածոց ուռելէն կամ կծկելէն:

Եթէ վերջապէս կենդանի բոյսը ի նկատ առնումք ոչ թէ իբրեւ անջատ առարկայ մը, այլ իբրեւ օղակ մը անհուն շղթային այն սերնդոց՝ որք կենաց աշխարհը կը ներկայացնեն, մեր առջեւ բացուած կը տեսնենք շրջանակ մը կենսական շարժմանց՝ որոնց միջեւ անդործարանաւոր բնութիւնը կարծես ամենաւիճիւր նմանութիւն մը չէ դրած: Այս կենսական շարժմանք՝ սա յատկանիչը ունին որ յատուկ նպատակ մը ունին, նպատակ պահպանման տնհատին կամ պահպանման ցեղին եւ սեռին: Բոյսին այս շարժմանց բովանդակութիւնը կը համապատասխանէ կենդանեաց շարժմանց՝ որոնք միեւնոյն նպատակը ունին, եւ զորս բնազդական շարժում կը կոչենք: Կ'ընդունինք այդ անունը, որովհետեւ այդ շարժումները բոյսերուն շարժման պէս կը կատարուին առանց գիտակցութեան եւ առանց կամաց:

Պէտք է բնազդական դործ նկատել բոյսին գրեթէ այն ամեն շարժումները՝ որոնք վիճակեալ են աւելի լաւ պայմանաց մէջ դնել զնա, պաշար եւ սնունդ տալ նմա, պահել պահպանել թշնամական յարձակմանց դէմ, դիւրացնել նմա զիւր բարգաւաճում, եւ հոսկ ապա ապահովել զիւր սերունդ: Ապացուցանելու համար զստնք պիտի յիշեմ հետեւեալ օրինակները՝ որոնք ստորին բոյսերուն կեանքէն առնուած են:

Տարուին նշանակեց արդէն իբրեւ հետեւանք բնազդման այն շարժումները, որովք արմատները կը ծծեն հողին մէջ գտնուող սննդային նիւթերը: Այդ բնազդում աւելի բացորոշ կը տեսնուի այն շարժմանց մէջ որոց միջոցաւ տունկերը իրենց սնունդները կը հայթաթեն: Մանուկանդ պատառաբոյծ ըսուած սունկերը կ'արտայատեն այս բնազդական շար-

ժողովները՝ որով բռնի կ'առնուն իրենց սնունդը՝ կենդանիներէն կամ ուրիշ բոյսերէն: Մինչ սունկը առատօրէն կը դանայ իւր սնունդը այն կենդանւոյն կամ բոյսին մարմնոյն վրայ՝ ուր նա զետեղուած է, իւր թաթերը ուրիշ բանով չեն զբաղիր բայց եթէ այն մարմինէն սննդական նիւթեր հանել, եւ ոչ լոյսը՝ ոչ ծանրութիւնը ազդեցութիւն չեն գործեր նոցա վրայ: Բայց այն ինչ սննդական նիւթերը կ'սպառին, այդ թաթերը կը նկատին դէպ ի լոյս եւ օդ ելանել, վասն որոյ իրենց զոհին մորթը կը ծակեն եւ դուրս կ'ելնեն, անդ օդին մէջ ծնունդ կուտան տեսալի մը բջիջներու՝ որք կը ծառայեն աճեցնելու եւ բազմացնելու իրենց ցեղը: Կարգ մը սունկեր ալ այդ բջիջներուն շուրջը մեղրանման նիւթ մը կ'արտադրեն, վերջապէս օդին կամ նոյն իսկ կենդանւոյն միջոցաւ հեռաւոր տեղեր երթալով, յարմար միջավայր մը գտնելուն պէս կը կոսին՝ կը շարունակեն սնանիլ՝ եւ ծնունդ տալ նոր բջիջներուն, որոնք կ'ապահովեն իրենց սերնդեան յարատեւութիւնը:

Այս եւ այսպիսի բազում օրինակներէ կրնանք ի միտ առնուլ բուսոց եւ կենդանեաց բնագիտական շարժմանց նմանութիւնը, շարժմունք որոնք որոշ նպատակի մը յատկացեալ են, եւ որոնց մէջ սակայն գիտակից կամք մը կայ: Ուստի ծագի սոյն այս հարցումը՝ երեւոյթից նմանութենէն պէտք է հետեւցնել թէ՛ պատճառներն ալ յար եւ նման են:

Հոս տեղի չէ քննելու բնագիտան բնութիւնն. ընդհանրապէս կենդանեաց բնագիտունքը՝ իբրեւ հոգեկան գործողութիւններ նկատուած են. եւ սակայն ստորին կենդանեաց եւ սաղմերու շարժումները կը ցնցունեն թէ՛ առանց որեւէ ջգտիին գործունէութեան ալ կրնան տեղի ունենալ այդ շարժմունքը: Մեր հոգւոյն կենաց զարգացումը, ըստ սկզբունց բարդատական մեթոսի քննելով, իւր սկզբնական վիճակէն մինչեւ ամենաբարձր զարգացումը, կը տեսնենք որ գիտակցութեան մէջ անթիւ անհամար ստաիճաններ կան: Երբ միւս կողմէն մտածենք որ անկարելի է, սահմանադիմ մը նշանակել բուսոց եւ ամենաստորին կենդանեաց մէջ, հարցնել կը պարտաւորուիմք թէ՛ արդեօք բուսական ցեղին մէջ վնասե-

լու չեմք հոգւոյն սկզբնաւորութիւնները : Արիստոտել իրաւունք ունէ՞ր արդեօք , երբ ծանոյց թէ հոգին սկիզբն է ամեն կենաց , սակայն բոյսերը ունին միայն այն հոգեկան զօրութիւնները՝ որոնք պիտանի են սննդեան եւ բարգաւաճման համար : Այդ հարցման աւելի ճիշդ պատասխան մը կրնայինք տալ , եթէ հոգւոյն բնութեան եւ նորա մարմնոյն վրայ ազդեցութեան յոգնադարեան խնդիրն , լաւագոյն եւս իմաստասիրուէր :

Երբ քսան եօթը տարի առաջ սերնդեան կարծիքը իբրեւ գիտական վարդապետութիւն մը ի վեր հանուեցաւ Տարվինի կողմէն , յուսացուեցաւ վայրիկ մը թէ այդ կարծիք բոլոր կենսական գործողութեանց , առանց բացառութեան , գիտական բացատրութիւնը պիտի տար :

Այսօր պարտաւոր եմք ի բաց թօթափել զայդ ականաւոր : Քանզի ոչ միայն չը պիտի կրնամք երբեք մեկնել՝ բացատրել՝ երկրիս վրայ առաջին կենսական երեւոյթից սկիզբը , Տարվինինէ նշանակուած այլափոխութեանց պատճառները , ժառանգական վիճակները եւ այլազանութիւնը , կենսական մրցումը եւ կամ առաւել եւս ապրիլը անոնց՝ որոնք լաւագոյն եւս օժտեալ են , բնական եւ սեռական ընտրողութիւնը , յարմարացումն , այս ինչ գործարանաց յառաջադէմ զարգացումն ի վնաս այն ինչ գործարանաց . այս պատճառները կ'ըսեմ , կը ներկայացնեն զօրութիւններ՝ որոնք երեւան կ'եղնեն միայն գործարանաւորութեանց իշխանութեան մէջ , եւ զորոնք այս պատճառաւ չենք կրնար յօգուտ ի կիր արկանել , կենաց հիմնական խնդրոց մեքենական բացատրութեան համար :

Կենաց խնդրոյն լուծման կէսը միայն ունիմք : Վերջին յիսուն տարիներու մէջ , կրցանք միայն ականարկ մը նետել նորա մեքենականութեան եւ այն քիմիական եւ ֆիզիքական ոյժերու վրայ՝ որք կը շարժեն զնա , այլ սակայն կենդանի գործարանաւորութեանց մէջ կը հանդիպիմք շարժիչ ոյժերու՝ որք եւս , անլուշտ մեքենական բնութիւն ունին , որովհետեւ շարժման մէջ կը դնեն բան մը որ նիւթական է . եւ սակայն չենք կրնար զանոնք տարբազարել , ոչ ալ հիւլէական կամ շամանթազական սլարգ զօրութեանց վիճակին վերլուծել : Այն

վիճը՝ որ կ'անջատէ կեանքը եւ մահը, գործարանաւոր աշխարհը եւ անգործարանաւորը, դեռ եւս փակեալ չէ: Բնագէտք պարտին հպատակիլ սպասելու մի միայն ապագայէն ճշգրտոյն լուծումն բոլոր այն խնդրոց՝ որք պատկանին կենաց:

Թարգմ. ՏՕՔԹ. Ռ. ՌՕՊԷՆՍՕՆ

ՖԷՌՏԻՆԱՆ ՔՈՀՆ

ԿՐԹԱԿԱՆ ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ

Մեր առաջնորդող յօդուածոյն մէջ ակնարկեցինք կրթական Տեսչութեան ալ, որ Ազգային Վարչութեան կողմանէ հաստատուած է անսովոր իմն եղանակաւ: Մենք՝ կրթական խնդրոյն համար մանաւանդ՝ ջերմապէս փափաքող ենք կեդրոնացական գրութեան. ապա եւ ջերմապէս պիտի խնդակցէինք Ազգային Վարչութեան՝ իւր սոյն կարգադրութեանն համար: Սակայն կը տեսնենք թէ՛ այս պայմանաւ հաստատուած կրթական Տեսչութիւն մը ոչ միայն օգտակար չը կրնար ըլլալ կրթութեան այլ եւ վնասակար, Վարչութիւնն որոշած ըլլալով միանգամայն որ Հոգաբարձութիւնը ալ բարձուին:

Գիտենք թէ մասնագէտ մանկավարժ չունինք. գիտենք թէ ձեռնհաս ուսուցչաց ալ սով կայ. սակայն Ազգային Վարչութիւնն եթէ անկեղծօրէն կը փափագէր արդիւնաւորապէս ի կիր արկանել տմնական 10 ոսկւոյ գումարն, ո՛չ ապաքէն պարտէր վարժարանաց ընդհանուր տեսչութեան կոչել այդ հազուագիւտ ձեռնհաս վարժապետաց մէջէն սոյն պաշտօնին յարմարագոյն անձն. կամ, եթէ վարժապետական մարմնէն արտաքոյ Տեսուչ ընտրելու պատճառունէր, գէթ ընտրէր այնպիսի անձ մը, որ ի ծնէ սէր ունանար կրթական գործին, որ բաղմամեայ Հոգաբարձութեամբ ի մօտոյ ծանօթացած ըլլար դպրոցական իրաց, որ ընտելացած ըլլար ուսանողաց եւ ուսուցչաց բարուց եւ ունակութեանց, որ անընդհատ կերպիւ հետեւած ըլլար ազգային ու եւրոպական կրթական շարժման: Մասիս օրա-

Թերթի խմբագրատիւն՝ աշխարհաբար լեզուին մատուցած ծառայութիւնք ակներեւ են. իբրեւ խմբագիր ալ իւթիւնէն էֆէնտիւ ժորձառութիւնն համայնից ծանօթ է : Ասկայն ներուի մեզ հարցնել թէ, կա՞յ որ մեզ վկայէ թէ՝ Թախառական Հրեայի Թարգմանիչն ուսումնասիրած է մանկավարժական բոլոր հարցերն, հետեւած է կանոնաւորապէս մանկավարժական շարժման, դրած կամ Թարգմանած է բազում յօդուածներ ու գրքեր կրթութեան վրայ, եւ՝ գէթ դպրոցական շրջան մը՝ Հոգաբարձութիւն ըրած եւ սերունդ մը հասցուցած է : Չենք վիճիր անշուշտ ազգային վարժարանաց ընդհանուր Տեսչին յատկացուած ամսական 10 ոսկւոյ թոշակին վրայ զոր յիշեցիք, եւ որ այդպիսի բարձր ու դժուար պաշտօնի մը համար աննշան եւ հեգնական իսկ գումար մ'է, թէեւ ոչ անկարելոր՝ Ազգային Պատրիարքարանի դահեկանաւոր Եւմուսյոյցին մէջ : Մենք կը վիճինք՝ ընտրեալ անձին որպէս եւ... Բայց ահա կը գործածենք ընտրութիւն բառն, երբ ընտրութիւն չը կայ՝ բառին սովորական եւ օրինական իմաստով. կրթական Տեսուչն Ընդհանուր Ժողովէն ընտրուած չէ. եւ այն կրթական օրէնքն ալ՝ որ գործադրութիւնն իրեն կը յանձնուի՝ չէ ներկայացուած Ազգային Օրէնսդիր Ժողովին, չէ վաւերացած Ազգային Օրէնսդիր Ժողովէն : Նաեւ, Պատրիարքարանն ընդհանուր ազգին վարչութեան կեդրոնատեղին է եւ ոչ միայն մայրաքաղաքիս, մինչդեռ կրթական խորհրդոյ Ատենապետն մայրաքաղաքիս կրթական Տեսուչն է :

Իսկ ի՞նչ դրութիւն, ի՞նչ սահմանադրութիւն է՝ կրօնական տեսուչ կարգել կրթական Ժողովոյ ատենապետն. օր մ'ալ թերեւս դատական կամ այլ տեսուչ կարգուի ամեն Ժողովներէ դուրս գտնուող անձ մը — ինչ որ անշուշտ աւելի բանաւոր, աւելի սահմանադրական է : Կրթական Ժողովոյ Ատենապետն ո՞ւմ համարատուութիւն պիտ' ընէ իբրեւ կրթական տեսուչ, կը հարցնենք՝ եթէ ներուի մեզ. Կրթական Տեսուչն եթէ զանցառութիւն ընէ, — եւ պատճառներ ունի զանցառութիւն ընելու, քանի որ տարւօք է, քանի որ կրթական գործոց համար ոչ մեծ համակրութիւն ոչ մեծ ձեռնհասութիւն ունի,

քանի որ լայնածաւալ խոտապահանջ Արեւելի մշտնջենական թարգմանիչն է՝ կարեւոր օրաթերթի մը Տնօրէն-Խմբագրապետն ըլլալէ յետոյ. — եթէ զանցառութիւն ընէ՝ կ'ըսենք՝ ո՞վ պիտի հրամայէ որ տուժէ. (որովհետեւ եթէ ինք չը տուժէ նիւթալէս, կամ մանաւանդ. ինք տուժէ՝ թէ չը տուժէ նիւթալէս, ազգն, տւա՞ղ, պիտի տուժէ բարոյապէս, իրեն յանձնուած վարժարանք պիտի տուժեն բարոյապէս)։ Ո՞վ պիտի հրամայէ Կրթական Տեսչին. — Կրթական խորհրդոյ Ատենապետն։ Արդ, հարկ պիտ' ըլլայ ուրիշ Ատենապետ մ'ալ անուանել, որպէս զի երկոցունց մին համարատու ըլլայ, միւսն համարառու...։

Միթէ մենք Սահմանադրութիւն օյիմի չմ'ենք խաղար, այն վայրկեանին իսկ՝ ուր Սահմանադրութեան գործադրութեան համար ամենէն աւելի նախանձախնդիր կ'երեւինք...։

Ե.

ԱՌ

ԵՂԱՒԱ ԷԾ. ՅԷՄԻՐԱԴԻՊՍԵՆԱՆ

Խնդալ

Ոչինչ տուաւ քոն երեքտասան անցին 'ի վերայ ամիսք, յորմէ հետէ եւ այս 'ի բաց եղի 'ի գրկոց զքնար՝ երկիցս եւեթ յարդարեալ զայն, զառաջին նուագ զՏերեւիկ եւ յերկրորդումն զՄանիշակ գողիական Պարնասոյ արկեալ յերդ նուագաւոր։

'ի գարնայնի 'ի գեղածիժող ծաղկիլ ընութեան, եւ յամաւրան՝ 'ի ծածանիլ խարտիչագեղ հնձոյ 'ի դաշտօրէս, 'ի զուր յաղերս անկեալ առ դիցուհին քնարայ՝ պաղատեցայ ժպտել ինձ ընդ հովանեաւ վարսագեղ տնկոց՝ առ սրովք կարկաչէ տկանակիտ վտակ, 'ի ծողկաւէս թփաստանս՝ ուր բազմերաւ հաւուց ճռուողական դայլայլիկք հնչեն, առ եզերք ծովակի ուր դուլք ոջուն պատկերք աստեղաց յալեաց 'ի վեր ցոլանան։

Հասցէ թող ազդումն աստուածութեանդ, իսկուհիդ Պենդեան, եւ կենդանացուցէ զամայութիւն սրաի, հիւսուածոյն ասեմ զնորթութելոյ, զորով դաշնակաց արկան լարք:

«Պիմլայք զըւարթ առնեն զանչէնս ազաւեր

Գեղգեղաճայն շընչոյն երգոց ի հրաւէր:» (*)

Եւ ահա մինչ օգոցն 'ի վերայ հասեալ կան դառնալունչ փշմունք, եւ դուն ուրեք ցօղաթուրմ վարսիւքն ճառագայթէ բամբիչն եթերաճեմ, մինչ դալիութիւն ի սաղարթուն ոստա ծառոց ճարակի' օրհասի բնութեան չարագուշակ կարապետ, եւ մինչ թիաստանաց 'ի բաց կապալին անպարոյր գեղազանութիւնք, յոսկի քնար վեհագոյն քերթողին Գաղղիացւոց հայեցի մատամբս կտտեալ, մատուցանեմ Ձեզ եւ դայս նուագ ծաղիկ' զձեռնատունկ գեղասէր Պիմլայց, եւ թիթեան՝ զթռչունն ի գիրկս նոցուն նկարէն թեւովք:

Տարայք զդոսա յանմահութիւն յարազուարճ Գնդաւդ, զոր ի սառնամանեաց փքարեր ձմերայնոց զերծ կռչ յաւէա մաղթէ:

8 Նոյ. 1886.

Մ. ԿԻՐՈՅԵԱՆ

Յիւսկիւսւր

ԾԱՂԻԿ ԵՒ ԹԻԹԵՌՆ

Օղարբնակ թիբուան ասէր հէվ ծաղիկ.

Մի բոսապեր ի փախուս.

Տես բզպայմոն կենաց. ես կամ աւասիկ,

'ի բաց զընաս դու ասուս:

Կենցաղ հեռի, մարդոյ վարեմք երկոխին՝

'ի սէր միմեանց յաւէս վառ.

Ասեմ եւ զմեզ լինել ծաղկունքս կրկին՝

Վիճակելով զուգափառ:

(*) Հուգոնի Փոսկոլայ՝ վեհագոյն քնարերգակ քերթողի Իսպաղույ են սողքդ կրկին ըս գեղեցիկ Թարգմանութեան հոգեկցորդ աշխատակցին իմոյ ի վարժս ուսմանց պատանեկան տիաց, զթարութենէ ասեմ զՄըրմըրեան, որ 'ի բազմաց հետէ դժնդակ ախտիւ տառապի աւաղ, զեկեալ 'ի վերծանութենէ հայ մասնից՝ զորս ոգւով չափ սիրէր՝ ինքեան իսկ նրով բանասէր քաջ:

Այլ բախս դրժնէ, ըզնեզ սանին օղբ աւաղ,
Երկիր զինէն է վակժոյժ,
Ո՛ր տայր յերեր ըզոն քեհկարդ չըմաղ
Խընկել բուրմամբս իմ անոյց:

Այլ ոչ գրեաւ: — Ընդ բիւր ծաղկունս գեղաբոյր
Ճախրես քեռովք նըկարէն.
Դիտեմ զի ոտուեր դառնայ առ ոտս 'ի պարոյր,
Եւ ես միայն կամ ասէն:

Փախչիս ի բաց, դառնաս անդրէն, եւ տաւ խոյս,
Ծագես ըզլոյս քո այլուր.
Եւ զքսանես ցանգ, մինչ ծագի արշալոյս,
Զիս արտասուօք ցողաբուրմ:

Ո՛ն, զի կեցցուք բարեբասիկ մեք ի սէր,
Ո՛վ ցանկալիդ իմ յասիս.
Տնւր ինձ փոյցդ հանգոյն քըռիչս ընդ երեր,
Դեսնախոտի լեր կամ 'նդ իս:

ՎԻԿ. ՇԻԿՈՅ

ՀԻՒԱՆԴ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳՐԻ ՍԸ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆ (1)

Տիկին Զապէլ Տօնէյեան — Երեսփոխանական ընտրութիւն ի Գաղա-
տիա — Երեսփոխանութիւն — Հին Մեկենասք. — Յակոբ Պէլ Պալեան —
Մկրտիչ Ամիրալ շէգալիբէյեան. — Արծրունի քահանայն. — Հին վարժա-
պետք եւ արդի վարժարանք. — Շնորհակալութիւն:

Սիրելիդ իմ Տէմբրեհիպաւետուն Էֆէնտի

«Էլ միւստիլէ. նրոն իւլ միւստիլէ».
Թղթակցութիւն, Է կէս-տեսութիւն.

Մեծ Դերային խօսքն է այս:

Յեռանդն երեկոյին, այն ինչ Դեր. Մանկունի Սրբապանէն
ընդունած նամակս կ'ընթեռնուի, և ահա՛ Գաղատիայէն Մեղա.

(1) Յրագրաց մէջ կարդացուեցաւ թէ Մեծ. Աբրահամ Էֆէնտի Այվազ.

25 ամսանշով Տիկին Զապէլի մէկ գիրն առնելուս հետ, ոչ նուազ հոգեթունդ եւ սրտախինդ ստացայ նաեւ Ձեր սիրաբոյր եւ յուսաթոյր թղթիկն, որ համարեա՞ թէ՛ ծայրէ՛ ի ծայր արձակ բանաստեղծութիւն էր, սկիզբէն մինչեւ վերջին տողը՝ անյանդ ներդաշնակութիւն էր:

Աստուած իմ, ըսի, ինչ նախախնամական շնորհք է այս, ինչ խորհրդաւոր զուգադիպութիւն է այս, որ միեւնոյն պահուն՝ մարմնով հեռի, բայց սրտով իրարու մօտիկ տարբեր սեռէ երկու մտերիմներու կողմանէ այսպէս միեւնոյն զգացումներն ու միտքն արտաբայլող ու բացատրող նամակներ ստանամ:

Զապէլի հրեղէն Մուսայն՝ ամեն տեղ նոյն է. իրեն համար սեպհական հայրենիք չունի:

Երբ Պիլէճիկ գնաց Զապէլ, իրեն օրուան անմեղ զբօսանաց առարկայ ըրաւ տեղւոյն ծաղկազարդ բլուրներէն եւ ծիծաղախա զաշտերէն պաղպաջուն ծաղիկներ հաւաքել, շուշանաթոյր բոյսեր ժողովել եւ աննցմամբ յատուկ աշպիւղ մը կաղմել, ի յիշատակ իւր պանդխտութեան:

Երբ Պրուստ եկաւ Զապէլ, Ուլիսկոսի ստորոտէն՝ Մշոյ Ծիրն-կատարի եւ Երզնկայի վերայ հեռուէն նայող Դարանաղեաց լեռներուն տակ ապրող Հայուհիներուն համար հիմնադրած ընկերութեան մէկ մասնաճիւղն հաստատեց, եւ զբօսանաց ժամերուն մէջ ալ վարդ եւ դմեկն երկնեց:

Իսկ երբ վերջին առաքելութիւնը կամ գաղթականութիւնը հաստատեց ի Գողթախա, սկսաւ նախ տեղական բարբառովն զբաղիլ եւ ողն լեզուն մշակել, որոյ մէջ քիչ ատենէն այնչափ յառաջացաւ, որ իւր սեռին դեռաւոր ուսանողուհ-

կան հիւանդ է եւ կը դարմանուի Վսեմ. Տօրղոն Սեփան փաշայի եւ Մեմ. Տօրղոն Յակոբեանի կողմանէ: Մեր չարաբասիկ աշխատակցին հիւանդութիւնն իւր մէկ գրէն իմանալով, փութացինք ցաւակցական ու խախուսական գիր մը գրել իրեն. որուն ի պատասխանի գրած շահագրգիռ նամակէն քաղուածներ կը հրատարակենք այսօր սոյն վերնագրին տակ: Այս առթիւ, անոնց համար ոչ ուշադրութենէն կրնայ փրկած ըլլալ ազգային օրագրաց մէջ հրատարակուած սոյն ուղղութիւնն՝ ասանոր կը յիշատակենք թէ, Պատրիարքարանի մէջ յատուկ Յանձնաժողով մը կողմանէ հասարակած քննութեամբ հաստատուեալ թէ հանգուցեալ Գէորգ Կաթողիկոսն իրօք արժանած է Ալփադան էֆէնճին՝ Գէորգեան ձեմարանն աշակեհ տանելու: Առողջութիւն կը մաղթենք ցաւագին հրապարակագրին:

Ծ. Խ.

եայց համար նախաշաւիդ դասագիրք մ'ալ պատրաստեց դիւ-
րուսոյց ոճով։

Զապէլ՝ Գաղատիոյ վարժարանին մէջ ալ իւր յիշատակն
անմահացնելու համար, մեծ զարկ տուաւ նոյն դպրոցի ըն-
թացքին, իրեն հետ գործակից եւ աշխատակից ընտրելով
տեղական գործօն կիներէն, ազնուաւիայլ օրիորդներէն եւ
Պօլսեցի հարսերէն։

Այսու չբաւականանալով Զապէլ, ահա՛ կը խորէ երկինքն
ալ, կը բանաստեղծէ հրեշտակներն ալ։

Մէկ խօսքով, իւսկ. Յեմարանի սոխակն այսօր Գաղա-
տիոյ պլպուլն եղած է։

* * *

Ձեք հարցներ թէ, այժմ Գաղատիայէն կեդրոնական երես-
փոխան ալ ընտրուած եմ. Առաքեալներուն՝ անմիջ զաղասա-
ցիներ յորջորջած ժողովրդէն։

Տակաւին որոշած չեմ դեռակոչ պաշտօնիս ընդունելու-
թիւնը, թէեւ լամեն կողմերէ բարեկամներս, եւ մանաւանդ
Գաղատիայէն պաշտօնական եւ ոչ-պաշտօնական գրեր կը
չնորհաւորեն եւ կտրիպեն զիս, որ համակերպիմ եւ ստանձ-
նեմ զայդ վարիուկ եւ վշոտ պաշտօն, յորմէ Դո՛ւք՝ մէկ
օրուան մէջ այնչափ սոսկացիք եւ խոյս տուիք...

Շուտերէ մնացեր եմ։

Իմ կարծեօք, երեսփոխաններն ազդեցիկ լինելու համար,
եթէ ոչ դրամագլխի տէր, գէթ ճշդեալ գործ մը ունենա-
լու են, որով իրենց դիրք մը չինած ու կազմակերպած լինին։

Երկու ամսէն աւելի է, որ զիս երեսփոխան ընտրած են,
բայց ես դեռ յանձնառութեան գիրս չեմ դրկած 'ի Գաղա-
տիա, թէեւ արգարացուցմանս բնական պատճառն ունիմ,
այն է ծանօթ հիւանդութիւնս...

* * *

Եղբայր, մեր ազգին մէջ արժանիքէ վեր վարձատրուող-
ներ կան, բայց արժանիքի չափով քաջալերութիւն չկայ։

Արժանիք գնահատուել, հօյուն մէջ հրաշքի կարգն է այ-

սօր, չըսեմ մեր օրով: Յատուկ էր յաւէտ ողբացեալ Պալեան Յակոբ Պէյին, որ իւր տրամադրութեանը տակ գտնուող գործաւորներէն ո՞վ ոք մէկ օրուան մէջ եւօրեայ գործ կատարէ եղեր, ըստ այնմ նշանատելով լռելեայն երեք օրող-չէքով կը վարձատրէ, կըսէին:

Յակոբ Պէյն չէր՝ որ անմահ Ռուսիներէն նահապետական նախաթողութիւն տուած էր իւր իշխանական ապարանին մէջ. որ զՍանդուխտն երկասիրողին ծաղկապտակ քնարն ոսկեգօծեց. երաժշտապետ Չուխաճեան Տիգրան էֆէնտին՝ ոսկի դաշնակ նուիրեց, դերասանուհի Հրաչեային՝ ակունքներ, եւ տաղանդաւոր Աղամեան ու Մաղաքեան Պետրոս դերասանաց բժու բժու ոսկիներ բաժնեց ի գնահատութիւն արժանեաց, ի տրիտուր ծառայութեանց, եւ ի քաջալերութիւն հայկական բեմին, երբ Օրթագիւղի քարնէր ընկերութեան թատրոնն՝ իւր ծախիւքն շինել տուաւ:

Բաց յայսցանէ, Պալեան Յակոբ Սեպուհն էր՝ որ Մչեցի նորեկ Ղարիպ Հայեր զճանապարհայն սլատակելով, կառնուր հետը եւ տունը կը տանէր, ծանրադին բառտեռներու եւ բաղմոցներու վերայ կը հրամցնէր զանոնք, կը կերցնէր, կը խմցնէր, եւ երբ անոնցմէ գաւառական նոր բառ մը քաղէր եւ կամ Հայկական դեռ չլսած մէկ տաղն լսէր, ա՛յ նոյն օրն՝ նոր գանձ մը գտածի պէս աշխարհք իրեն կըլլար, նոյն օրը գործի չէր երթար, կիւրակէ կը բռնէր, եւ Պալեան սլայազանն՝ ոչ միայն կը կերակրէր, այլեւ կը վարձատրէր, կը դեատաւորէր եւ կը մխիթարէր խեղճ Մչեցիներն:

Յակոբ Պէյի բնաւորութիւնը ամեն տեսակէտով զարմանալի էր: Նորին վսեմութիւնը հասարակ աղքատներուն՝ մէկ մէկ քառորդ չիլ մէճիտ ողորմութիւն տալու, իսկ կոյր աղքատաց համար՝ քառասուտիկը, մէկ մէկ մէճիտ նուիրելու սովորութիւնն ունէր:

Օր մը՝ համբաւաւոր ջութակահար Թօփ-Պաբուցի Քէօր-Սեպուհն, իւր ծովեղերեայ Միջագիւղի ապարտնը հրաւիրելով ջութակ զարնել կուտայ, եւ ի վարձ՝ չորս հաա 5 լիրանոց կը նուիրէ: Կոյր արհեստաւորն երբ 5 լիրանոցներն ափին մէջ կառնու, չիրնար տարբերել ճերմակ մէճիտիցէն,

կը կարծէ որ առած պարգեւն 4 ճերմակ մէճիտներ են, ուստի Սեպուհն կսկսի գէմքն թթուեցնել:

Պալեան Յակոբ Պէյ, կռահելով Սեպուհին վիճակն՝ որ չկրցաւ թափանցել իրողութիւն, քահ քահ կը խնդայ, եւ կը կրկնէ իւր տուած գումարն, ու այսպէս կը մխիթարէ արեւուն ճառագայթներէն զրկուող հէգ երաժիշտ - արհեստաւորն:

Դժբաղդ հէօզիւրեան եւ Երամեան աչաղուրկ պատուելիներն ալ եթէ բաղդ ունենային, կոյրատէր Յակոբ Պէյի կենդանութեան ատենը այս մայրաքաղաքը կուգային, կ'այցելէին:

Այժմ հանճարեղ աչքաւացերն չեն գնահատուիր ու քաջալերուիր, ո՛ր մնաց տաղանդաւոր պոնդուխտ աչաղուրկներն:

Յակոբ Պէյ՝ հայ նուարարաց համար ալ որոշ գին մը ունէր, այն է՝ Օրթագիւղէն ի Գուզկունճուք անցնելու համար 1 լիւրա կ'ուտար:

Ազգային դերձակներուն մէջ՝ իւր արհեստին մասնագէտ ազգայիննի եէմէնիճեան Յակոբ էֆէնտին քաջալերելու համար՝ ամեն շաբթու նորաձեւ եւ ճաշակաւոր Օսմանցիի սերրի մը պատրաստել կուտար, եւ տարին 6-700 լիւրայի գումար մը կը ձգէր եէմէնիճեանի արդէն ծխաչատ վաճառատունը:

Վերջապէս, Պալեան Յակոբ Պէյն էր, որ ոչ միայն դործօն բանւորն, տաղանդաւոր գրագէտներն եւ ազգ. դործիչներն կը վարձատրէր եւ կը յարգէր, այլ եւ բանաստեղծ արհեստաւորն ալ, իւր կարգին:

* * *

Հիներուն մէջ ալ աւտնդութեամբ դիտեմ, թէ ճէզարիւրեան Մկրտիչ ամիրայն է եղեր, որ գրագէտներն քաջալերած է: Բաճաւեհ շանդիսին խմբագիրն Հիսարեան Յովհաննէս էֆէնտին քանիցս մեծագումար պարգեւ տուեր է: Մկրտիչ ամիրայն՝ Մեղրուի խմբագիր հանգ. Յ. Սըվաճեանն ու Մանգու-

մէի խմբագիր Կարապետ Փանոսեան էֆէնտին՝ Եէնի-Գիւղի ծովեզերեայ ապարանի շինութեան գործոյն մէջ պաշտօնի դրած էր։ Ողջամիտ եւ յոգնահմուտ Շահնապարեան Կարապետ վարդապետն՝ նիւթապէս եւ բարոյապէս պաշտպանած է։ Մետաքսագործութիւնը ժողովրդականացնելու համար՝ նոյն արհեստին վերաբերեալ օտարազգի գորքեր ի Հայ լեզու թարգմանել տուած եւ ցրուած է Հայ գաւառներն։ արժանեաց տէր ազգայիններն՝ այլ եւ այլ մաքսատանց մէջ կարեւոր ծառայութեանց մէջ առած է։ Պրուսայի գործակատարին՝ 5-6000 լիրանոց հոյակապ սուն մը շինել տուած, նուիրած է։

Ծնած գիւղիդ Ներսիսեան վարժարանի համար ըրած ծախքերն ու հասցնել տուած պտուղներն, ինչպէս նաեւ Խասգիւղի Ս. Ստեփաննոս Եկեղեցւոյ պայծառութեանը համար սպառած գումարներն՝ դժուար է ինչ աղէկ խնայած լինելու ես։ Եթէ թերի է ստացած տեղեկութիւններդ, գնա՛, լսէ՛ Արծրունի Տ. Գէորգէն՝ որ քահանայից աւագագոյն ու վեհախառն է, եւ ըստ իս քանի մը կոթողիկոսի արժանիք եւ բարձր դիրք ունի՝ իւր համեստ շրջանին եւ կազմութեանը մէջ։

Տղայութեանս ատեն՝ ինձ նախասիրական դարձած էր, Եպիսկոպոսաց պատարագէն աւելի Խասգիւղի այդ Տ. Գէորգին պատարագն տեսնել, վայելել։ Այնչափ շնորհալի կուգային ինձ այդ բնիկ երգնկացի քահանային պարզ եւ անսեթեւեթ ձեւերն ու շարժումքը, որ դրչովս չեմ կրնար յայտնել։

Իցիւ թէ Ազգին մէջ յառնէին քանի մը տասնեակ Արժուունիներ։

Գրութեանս այս մասն դեռ չի կնքած, ճշգրտելի մէկ գնահատութիւնն ալ յիշեմ։

Լսած էք, բարեկամ. Մկրտիչ ամիրայն, իւր հօրը՝ Սարգիս Աղային - որ Խասգիւղի հպատակ ժողովրդոց խառնի պետական տուրքն ջնջուելու պատճառ եղած է, կըսեն - ասպանազիրը յօրինող գրադէտին 30 լիրա տուած է։

Ո՛ւր են հիմայ այսպիսի բարերարներ, գնահատողներ։

կենդանիներու համար յօրինուած ուղերձներուն չը նը-
ւիրուիր այդչափ խօսուեն գումար մը, մեր միաց մեռելոց
համար գրուածներուն :

Շուրջ քառորդ դար առաջ՝ գէթ ամիրաներն բարի սո-
վորութիւն մը ունին եղեր : Ամեն ամիրայ՝ մէն մի ընդու-
նակ պատանիներու պաշտպան կանգնելով՝ յՆերուպա կը զըր-
կեն եղեր, ուսմունքնին կատարելագործելու համար, ինչպէս
որ Խօրասանճեան ազնուամիտ Պետրոս ամիրայն՝ զԻւթիւ-
ճեան կարապետը ի Բարիզ զրկած է, առատանուէրն ձէ-
զայիրէան Մկրտիչ ամիրայն՝ զԱղաթօն Գրիգորը եւ զԱմաս-
եանն յՆերուպա զրկած է, ինչպէս նաեւ ազգային Մեկեղաս՝
Տատեան Յովհաննէս Պէյն՝ զՊէնտէրեան Մկրտիչն եւ զՆի-
կովորիացի Ազարիկ Միհրդատն (երբեմն Մասիս լրագրոյն
վառվառն օգնական-խմբագիրն) :

* * *

Կէս դար առաջ վարժապետաց ամսականներն գոհացու-
ցիչ են եղած :

Մեծահասրաւ տիրացու Պետրոս վարժապետին՝ 2000 դրշ.
ամսական կը վճարուի եղեր, Պէզճեան Աստուածաղօր ամի-
րային սիրականը եւ յատուկ պաշտպանեալը լինելուն :

Քաջ հայկաբան փէշտիմալճեան Գրիգոր պատուելին՝ շու-
կայէն ի վարժապետութիւն հրաւիրուեր, եւ նախ՝ Մայր-Ե-
կեղեցւոյ հին-ուսումնարանին մէջ 500 դրշ. ամսականաւ եւ
ապա Օրթագիւղի վարժարանին մէջ խաչքա տխողոսով վար-
ժապետութիւն ըրած է 700 դրշ. ամսականաւ :

Փէշտիմալճեան պատուելոյն՝ վարժապետութեան ասպա-
րէզն այնչափ նախանձելի եւ գոհացուցիչ եկած է այն ժա-
մանակ, որ այլ եւս չէ յիշեր իւր խանութն ու քեզիեանը, եւ
վարժապետութեամբ ապրեր է մինչեւ իւր կենաց վախճանը :

Ի՞նչու, մեր ողայութեան ատենն ալ՝ Մայլճեան պա-
տուելին, Թորոս Նաղարեան, Մ. Մէզլուրեան, Հ. Ալաճաճ-
եան եւ Ս. Փափաղեան քաջ հայկաբան էֆէնտիներն՝ 1000
տկան եւ աւելի դրշ. ամսականներ չէին առներ Մայր-վար-
ժարանէն, Սամաթիոյ Ս. Սահակեանէն, Գում-Գարուի դրոփ

Պէգճեան դպրոցէն, Բերայի Նարեկեանէն եւ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորչեան վարժարանէն :

Կոյ հիմա հայկաբանութեան համար այսչափ դուստար վը-
ճարող Հոգարարձութիւն մը, Թաղական Խորհուրդ մը :

Եղբայր, մայրաքաղաքիս հարուստ վարժարաններն, զորս
ակնարկած էիք, կուսակցութեան վայրեր են : Կրթանուէր
յարկերն պաշը-պօզուֆներու հսկողութեան տակ՝ բացարձակ
դիկդատորութեան առարկէլ դարձած են :

Ո՛ր մէկն ըսեմ, ո՛ր մէկը խոստովանիմ . . . : —

Եթէ հիւանդութեանս՝ անկողնոյս քով Յովնան Փալադաչ-
եանի պէս, Փալադեան Տիգրանի նման ջուխտ մը պահապան
հրեշտակներ չունենայի, եթէ իմ արամադրութեանս տակ
Թորդոմեան հարազատաց պէս զոյգ մը սիրասուն եւ անձ-
նուէր պատուիրակներ չունենայի, ամեն ամեն ասեմ քե՛զ,
վիճակս աւելի պիտի դառնանայր եւ անտանելի դառնայր ինձ :

Շատ զոհ եմ, եւ յաւիտեան երախտապարտ մնալ նոցա՝
ուխտիւք կը խոստովանիմ : Մնամ, եւն . . :

10 Հոկտեմբեր 1886.

Ա. Յ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

Դասը-գիւղ

Տ Է Ր Վ Ի Շ Ն

ԱՌ Յ. ԼՆԻՈՆ ՄՕՄՁԵԱՆ

Մի օր, յԱրեւելս, — կարծեմ ի Պաղտա—

Պասանիմամբ գեցեկն գտնուած մի պարկ

Ընկուզի չորս կողմն առած, անբնդհաս,

Խումբ մը մանուկներ անառակ ու բարկ,

Բաժնելու համար աւարն իրենց մէջ

Յարուցած էին մեծ պայքար ու վէճ :

Եւ — բանգի ճիւղ որ զբնուի աւար

Զօրաւորն առնու միշտ բաժին բաժնուր —

Համաձայնութիւն չունելով տեղի,

Իսկոյն ըսկրսաւ մի կռիւ կատաղի :

Փոխուեցաւ խումբն ի մի կոյս խիս, խառնակ,
 Որ համբուն մէջեղ շարժեր շարունակ.
 Պատերազմն իրօք տեսնելու բան էր.
 Իրարու անցած ոտներ ու ձեռներ,
 Սեւուրիկ աչեր բորբոքած ի հուր,
 Ալաղակներ, խուլ ձայներ, ճիչեր սուր,
 Փոքրիկ, անխուած, գլուխներ ըսպիսակ
 Որք կը տողային սաք արեւուն տակ,
 Եւ ոմանց փաթթոցն ու այլոց գոտին
 Որք կը տողային, գերդ օձ, ի գետին...
 Այսպէս սասկուրեամբ, կրքիւք անհրնար
 Տեւէր պատերազմն ու չէր վերջանար,
 Երբ տէրվիւ մ'անցաւ սպիտակափորու,
 Դիւսաբաց. մի մորք կը ծածկէր զիւր ուս,
 Բակեղաք մ'ունէր աղհասաց նրման,
 Մէջէն կախած էր մի փայտայ աման,
 Եւ կորսամակ ու ցուպ ի ձեռին
 Վառ աչօք կարծես կը տեսնէր հեռին:
 Տեսնելով կրօն, եկաւ մանկանց բով,
 Կեսամբեց զանոնք մէկ երկու խօսով,
 Բաժնեց իրարմէ, եւ հարցուց կրօնայն
 Պատճառն. երբ ըսին՝ ժպտեցաւ իսկայն:

— «Դուք մանուկ էք դեռ, իսկ ես՝ ծերունի.

Հաւատացէ՛ք ինձ. սիրելի լինի
 Թող խաղաղութիւն ձեզ ամէն ասեմ,
 Ինչպէս Սուրբ Գիրք ալ պատուիրեն արդէն:
 Արդ կ'ուզէ՞ք որ ես, ձեր խնդրոյն համար
 Լինիմ դատարար եւ իրաւարար,
 Բաժնեմ քնկոյգներն այնպէս՝ ինչպէս որ
 Տէրն Աստուած բարի, արդար եւ հրգօր,
 Նքէ հոս ըլլար, պիտ' անուուս բաժնէր: »

— «Կ'ուզենք» գոչեցին բազմաթիւ ձայներ:

— «Լաւ, սակայն յուսամք է, դիմօք զըւարթ
 Անձայն, անգանգաս պիտ' քնդունիք արդ

Վրնիոն այն զոր էս, զերդ փոխանորդ մարդ,
Պիսի գործադրեմ այժմ Աստուածօրէն:»

— «Պիսի բնդունինք» գոչեցին նորէն:

Յայնժամ, մինչ մանկունք պատէին զիւր շուրջ,

Տերվիսն աղետ, մըսախոհ եւ լուրջ,

Բացաւ բնկուզի տպրակն ու՝ կամաւ՝

Ոմանց շատ սրաւ եւ այլոց՝ բընաւ...

Ապա իւր աչերն ուղղելով յերկին

Սըրածայր իւր ցուպն ձեռք առաւ կրկին

Եւ՝ առանց ձայնի կամ հառաչանայ՝

Հանդարտ, յաղքաբայլ, անցաւ ու զընաց:

29 Հոկտ. 86

Ա.Ղ.Ե.Բ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԵՂՈՒԱՐԴԻ ՀԻՒՐՄԻՒՋԵԱՆ

ԵՒ

ՏԵՒԵՄԱՔԱՅ ՆՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՐ

«Ճաշակ Ոսկեղէն Դպրութեան» տնուն ամսօրեայ հանդիսին նոյեմբերի թուոյն մէջ տեսնուեցաւ — ոչ միայն կրկին այլ եւ քանիցս թարգմանուած — ի Տելեմաքայ հատուած մը նորոգ թարգմանեալ ի գրոց բարբառ:

Նոր թարգմանիչը, քանի որ բացառիկ պարագայ մը չը նշանակեր մեզ, յայտնի կամ լռելեայն ուզած է ի համեմատութիւն բազմաթիւ տեքստերէ մանեղ վազ իսկ ի լոյս ընծայուած թարգմանութեանց, ըստ իս՝ դիտարարար վերջնոյն հետ, որ արդիւնք է եղբարգ. Հիւրմիւզեանի ոսկեղինիկ եւ ճարտար գրչին:

Կրկին թարգմանութեանց սովորութիւնն եւ շատ անգամ՝ պէտքն անհրաժեշտ եղած են ոչ դուռ ուրեք. զի բազում գրիչք թարգմանութեան դժուարընտել արուեստին եւ այլ բազմադիմի կատարելութեանց եւ շնորհաց՝ որք անհրաժեշտ են յաջողել ի նոյն՝ տնտեսին եւ անմասն ըլլալով ձեռնարկած են

Թարգմանութեանց՝ իրենց աղգակցաց գրական ծառայութիւն մատուցանելու ազնուական ըղձիւք եւ թերեւս փառասիրական տենչանօք յորդորեալ։ Այս պարագային մէջ կը ճմարտուի մեր ծերունի թարգմանչին, Խորենացոյն, ըսածը։ Անգէտք գոլով մերումս արուեստի՝ ի բազում մասանց թերացեալ գործն դասնէր։— Իսկ յաջորդ թարգմանիչը տեսնելով զայս եւ կշռելով իր գրչին ոյժն ու բաւականութիւնը, հմտութեան չափն ու սահմանը, հեղինակին շնորհքն ու առաւելութիւնները որք չարաբախտաբար խակ մտաց եւ անխորժ գրչի տակ եղծուած եւ խաթարուած են, չկրնար ներողամիտ ակնարկութեամբ անտարբեր գտնուիլ եւ հեղինակին՝ եւ իւր աղգային բարբառոյ դէմ՝ ի գործ դրուած աղճատանացը մատին։ Ե. Հիւրմիւզ եւ Բագրատունի, շատ անգամ ի մեծարոյ բարեկամաց յորդորեալ՝ այսպէս վարուած են իրենց շատ թարգմանութեանց մէջ, Հովներոսի Իդիական, Տելեմաք, Նումայ, Պոլ եւ վերգինիա վաղ իսկ ծանօթ էին այդ ոսկեղինիկ գրիչներէն առաջ։ Բայց այսօր ոչ ոք կարէ սաանալ արդարասէր մասօք որ վերջին թարգմանութիւնք այդ հեղինակաց ոգւոյն հարազատութեան, կորովոյ, փափկութեան եւ վայելչադեղ շնորհաց հետ կը լծորդեն մեր արարատեան բարբառոյ եղական հանգամանքները։ Այս երկու գրչաց թարգմանութիւնք ըստ ամենայնի անհրաժեշտ եղած են։

Երրորդ մը, առանց այս նշանակեալ պատճառներն ունենալու, կրնայ թարգմանութեան ձեռնամուխ ըլլալ։ Բայց այս պարագային մէջ՝ պարտի իւր առաջադրութիւնն ու նպատակը սահմանել. այսինքն՝ յայտնապէս գրել, որ ինքն ազգ. բարբառոյ մեծութենէն եւ ճոխութենէն ազգեալ՝ փափագած է զվաղ իսկ թարգմանեալը կրկին թարգմանել հաւատարմութեանց ի կիր արկանելու նախորդին ձեւերն ու իրը՝ ի ցոյց իւր աղգային բարբառոյ մեծութեան. շնորհք եւ առաւելութիւն, որ ամեն լեզուի զորս առաւելապէս յինքեան կը լծորդէ մեր միայն թէ բախտաւորի հանդիպիլ ճաշականաւն արթուն, հանճարով սուր եւ սցած եւ հմտացած գրչի։ Եւ թերեւս

ըլլայ ուրիշ պարագայ մըն ալ. այսինքն թարգմանող գրիչն առաջագործ ըլլալով բնագրին ոճոյն ու շնորհացն ընտելանալ, կը գրօսնու երրորդ թարգմանութեան հեշտագոյն գրողանօք. որով թարգմանիչն իր անմեղ գրողանքը կատարելով՝ կունենայ 'ի վերջոյ նորոգ թարգմանութիւն մը եւս: Ասոնցմէ զատ ոչինչ կը մնայ մեզ նշանակել:

Արդ, « Ճաշակի » նոյեմբերի թարգմանիչը մեզ կերեւի համեմատութեան անուղղակի յայտարարութեամբ, ինչպէս դիտուած էր նոյն պատուական հանդիսին գրչաց կողմանէ. եւ ընթերցող կամ չընթերցող 'ի սկզբան այս կրկին տպաւորութիւններէն մին եւ կամ երկուքը միանգամայն ունեցան. ո՞վ է այդ թարգմանիչն որ Եդուարդ Հիւրմիւլգեանի համազօր եւ թերեւս գերազօր ըլլալով՝ ցայսօր անծանօթ մնացած է մեր բանասիրական հրապարակին վրայ. ո՞վ է այդ որ յանդգնած է ի համեմատութիւն մտնել մեր վերջին աւուրց երկու անգլագական թարգմանչաց միոյն հետ: —

Իսկ ես այդ տպաւորութեանց վերջինը միայն կրելով՝ կուգամ բողբատուութեանս արդիւնքը նշանակել հարեւանցի՝ 'ի լուր մեր բանասէր ազգայնոց.

Անհարազատութիւն.

Բնագրին ոգւոյն դէմ մեղանշականութիւն.

Ստորին ձեւոց կիրառութիւն.

Ջղատութիւն կորովոյ բնագրին.

Ճաշակի պակասութիւն: Եւ ինչ որ առաւել զարմանալի թուեցաւ ինձ, այս է, թէ ի՞նչ պիտի ընէր արդեօք Պարոն թարգմանիչն եթէ անծանօթ գործ մը թարգմանելու ձեռնարկէր. քանի որ փոքր հատուածոյ մը մէջ՝ յոր վերոյ լինելու փառասիրութիւն ունեցած է՝ կութիւն միախառն ի հանդէս կը բերէ:

Նոր թարգմանիչը կը գրէ. — Կալիփս մեալ եր յոյժ եւ ոչ ուստեք կարեւր մի՞ գտանել Վասն մեկներոյն ի կողոպցեմ իւրին մէջ « թախծեալ եւ տրտմեալ » ա՛ որ եւ իցէ բառ չգտնուիր, « յոյժ » հարազատութիւն. զի « ոչ ուստեք

ձին զգանել» նախադասութեան մէջ ամփոփուած են. որով իմաստն աւելի ազդեցիկ եւ զօրաւոր եղած է: «Ոչ ուստեք կարեւր մխիթարութիւն անձին զգանել» . Այս տեսակ պարագայից մէջ «կարեմ» բային կիրառութիւնը դրաբար լեզուին անսովոր է. մանաւանդ որ եթէ ըսէր. «ոչ ուստեք մխիթարութիւն անձին գտանէր» ոչինչ պակսած կըլլար իմաստին մէջ: Քիչ մըն ալ կրնանք յառաջ անցնիլ եւ ըսել թէ կարեւր բայը հայերէն չէ հոս, այլ գաղղիական լեզուի մէջ յաճախակի գործածուած բառ մը, զոր մեր թարգմանութեանց մէջ ոչ գուցե ուրեք անհրաժեշտ է զանց ընել: Մեր հին լեզուի մէջ «կարեմ» բային գործածութիւնը խիստ որոշ է. օրինակ Բուզանդարանէն. իբրեւ ոչինչ հնարս մեքենայից չկարեւր գտանել: Մատ. Մեկնութենէն. Ուստի՞ կարիցեւ ճանաչել զքեզ, եթէ քաջ հաւատացեալ իցես: Նա ընաւ թէ եւ մարդ իսկ իցես, չկարեւր ստոյգ իմանալ: Զխֆրդ. կարացից զքեզ ընդ մարդկան հաշուել: եթէ որդունս ոք ի փորի պարարիցէ, եւ հոգի անգամ չկարիցեւ առնուլ, յորժամ ի ներքուստ ուտիցեն զնա ամենեքին: Դանիէլէն. Ժամանադիր եղեն միմեանց՝ թէ երբ կարացեն զնա միայն գտանել: Մխիթարութիւն զգանել լաւ բացատրութիւն չէ, եւ հոս զուգընթաց է տաճկերէն թարգմանութեան. իսկ «վասն մեկնեղոյն ի կղզոցեւ իւրեւ» Ողիսեայ» բացատրութիւնն այնչափ ցուրտ եւ անձաշակ է, որչափ կարելի չէ ենթադրել: Հիւրմիւզեան թարգմանած է. Կալիփսէ կայր ի սուգ անմխիթար ընդ չոր Ողիսեայ: — Կալ ՚ի սուգ քաջ ընտրութիւն. անմխիթար ընդ չոր ընտիր հայկաբանութիւն: Բնագիր եւ թարգմանիչ համազօր եւ զուգակշիռ: Իսկ մեր վերջին թարգմանիչը ծանրապէս մեղանշած է գրադիտական օրինաց պարզութեան դէմ նոյն եւ մի իմաստը չօշափող բառից կուտակութեամբ, որով ըստ իմիք կը մօտի Բուզանդի եւ Յով. Կաթողիկոսի ոճոյն. մեղանշած է բնագրին կոբովոյն՝ աւելորդաբանութեամբ կտրատելով նախադասութիւն մը, որ՝ որչափ զօրաւոր եւ ազդեցիկ է իւր ճշգրտութեանն ու համառօտութեանը մէջ, նոյնչափ աւելի ջլատուած է երկարաբանութեամբ եւ բնագրէն ու բնականութենէն արտուղի խո-

տորմամբ: Գրադիտական օրինաց հետ, որք հասարակ են ամեն գրութեանց՝ թարգմանչին պարտ է ուշ դնել բնագրին, զօրութեան, շնորհաց, ճշդութեան, այլովքն հանդերձ: Դարձեալ մեղանշած է նաեւ այն լեզուին դէմ, որում նմանող ըլլալու ցանկացող կերեւին «ճաշակի» նմամակալութեան պատուական գրիչք, փոյթ 'ի մօի ունենալով մեր երեց թարգմանչաց լեզուն 'ի հանդէս բերել: Բանասէր գիտնոց յայտնի է որ ինչպէս ամեն հին, նոյնպէս մեր նախնեաց լեզուի բնորեւագոյն գրիչք սեղմ են իրենց նկարագրաւն, այսինքն է քիչ բառով շատ բան բացատրել: Նոր թարգմանիչը կը գրէ. Առ վշտին սասկորթեան եղունկ զանձն հաւարէր, հեծէր, սգայր եւ հառաչէր թէ ընդհեռ անմահ իցեալ: Նոյն թերութիւնք՝ զորս ի վեր անդր նշանակեցի՝ ակնհերեւ կը տեսնուին հոս: Բնագիրն ու կրկին թարգմանութիւնները համեմատող բանասէրն ու հետաքնին ընթերցողը չգիտէ ի՞նչ ընել. թարգմանութիւն կոչուած այդ շարագրութեան անհարազատութիւնն աւաղել. աւելորդութիւնները յապաւել բնագրին իմաստն օրոնել Դիողինեաց լատերով. «հառաչէր» էն ետքը «ասելով» բառ մը կցորդել, որպէս զի կարելի ըլլալըսել թէ այդ ոչինչ բացատրել ուզած է: — Եղունկ զանձն հաւարէր առ վշտին սասկորթեան. — այս բացատրութիւնը կարելի է այլուր պատշաճեցնել: Հիւրմիւզեան զգաղգիական բնագիրն եւ հայ լեզուն ընդ միմեանս հաշտեցնելով ըսած է. Չարաբաստիկ աս վշտին թուէր նմա անմահութիւն. — Այս նախադասութեան մէջ ուշադրութեան արժանի երկու եղերք կան. Ծենըլուն իր դիցուհւոյն անմահութեան հետ՝ չարաբաստութիւն կը ըծորդէ նոր սրտին անձկութենէն: Այս այսպէս ըլլալով, եթէ նոր թարգմանիչը մեր լեզուին մէջ դնուած տրամութեան բոլոր բայերը դնէր. օրինակի համար, լալ, ողբալ, սգալ, աշխարել, կոծել, կոծ դնել, ջայլել, կական դնել, կեզերջել, կողկողել, յեղուկս արկանել, հառաչել, հաչել, հեծել, հծծել եւ այլ ասոնց նման բայեր ու բառեր, չը կարէր աւելի ընտրելագոյն բացատրել դիցուհւոյն վշտաց սաստկութիւնն: Բնագիրն ու Հիւրմիւզեան որչափ վեհ եւ վսեմ կերեւին, եւ իրերաց զուգակշիռ, նոյնչափ նկուն, տկար,

ողորմելի եւ ոճով մանկական եղած է վերջին թարգմանութիւնը, արհամարհելով դիցուհւոյն մեծավայելչութիւնն, եւ համառօտութեամբ եւ ազդուութեամբ՝ առանց հեծել, սգալ, լալ եւ հառաչել բառերն 'ի կիր արկանելու, վշտին սաստկութիւնն բացատրելու ոճը: Անուանի հեղինակը պիտի ներհօր արդեօք որ անծանօթ թարգմանիչ մը՝ աստուածական շնորհօք եւ ճրիւք զարդարած իր դիցուհին՝ անգօր մահկանացուին կատարելութիւններէն անմասն ու անթառանգ գտնուէր, եւ նախնի եղերամարց զուգակից երեւէր վշտին ծայրագոյն աստիճանին մէջ եւ կամ անղգաստ տղու մը նմանէր: Բայց կրնայ առարկուիլ որ 'չ ապաքէն՝ ըստ նախնի աստուածաբանութեան՝ դիւք եւ դիցանոյք հաղորդ էին մարդկեղէն ամեն կրից: Այժալդպէս է. Պարթեւըմի կը գրէ. Զգայութիւնք են նոցա(դից) որպէս մարդկան, նմին իրի եւ նոցին կրից են հաղորդք, դեղեցկութիւն զնոյն 'ի նոսա ազդէ որ ինչ 'ի մարդիկ... մոլեգին եւս հեշտ ակափն զայրացեալ ի նոսա ընդ քողով մեծութեան եւ գաղտնածածուկ խորհրդոց: Բայց նոյն իսկ ըստ պայմանի մարդկութեան՝ ծայրագոյն վշտի մէջ լուծութիւնն է բնաւորականը, մեծավայելչն ու վսեմագոյնը: Այսու տեսութեամբը՝ «հեծել, յալ, սգալ եւ հառաչել» բայերը, եւ ըզհետ նոցին «ընդհր» հարցական մակբայն անկարգ խառնուրդ մը եւ անկցորդ բաղադրութիւն մը յօրինելով հանդերձ՝ չեն թարգմաներ զբնագիրն, կը ջլատեն նորա կորովը, եւ որ չարագոյնն է՝ վշտին սաստկութիւնն աւելի ազդողական ընելու դիտաւորութեամբ՝ թեթեւցուցած են զայն հակառակ բնագիրին ոգւոյն եւ թերեւս նոյն իսկ թարգմանչին կամայք, որ իւր թարգմանութեան ընթացքին մէջ՝ բնաւին անուշադիր կերեւի՝ միմիայն ոյժ տալով համանշանակներու կրկնութեան եւ նախադասութեանց դանդաղութեանը: Զղատութիւն կորովայ բնագրին: Բնագիրն ըսած է «իւ վշտին մեջ». Ե. Հիւրմիւզեան թարգմանած է զայն «առ վշտին». հայկաբանական ընտրելագոյն ձեւ մը, զոր փոխ առած է վերջին թագմանիչը, եւ որպէս զի «քօղէ զայն» «սաստկութեան» բառն ալ կցորդած է ճշդութեան դէմ մեղանչելով, եւ մանաւանդ տկարացնելով խօսքը, քանի որ դիցուհւոյն անմահութիւնն՝ իր

վշտին համար՝ չարաբախտութեան հասած կը տեսնենք յայտնապէս: Թերեւս այդ բառին թարմատար կիրառութիւնը հայերէն լեզուի յաճախաւոր ձեւերէն համարուի, այսինքն է կարգ մը գոյականաց հետ իրենց մէկ համանշանակն եւս կցորդել ուր որ կարելի է զանց ընել. օրինակի համար. յոյգը՝ չարժմանց հետ, մարտ՝ պատերազմի հետ, քէն՝ վրէժխնդրութեան հետ, բարկութիւն՝ սրտմտութեան հետ. այլովքն հանդերձ: «Սասկոռքիւն» բառն այս օրինօք եւս ամենեւին անկցող է վշտին հետ: — Զձայն երգոց նորա ոչ եւս հնչեցուցանէր այրն յորումբնակեր, եւ ոչ Նիմփայքն որ սպաս նմա հարկանէին՝ ժտէին ինչ խօսել ընդ նմա: — Զձայն երգոց նորա ոչ եւս հնչէր այրն,» որով համեմատաբար՝ հայկաբանական լաւագոյն ձեւերէն մին գործածելով՝ բնագրին կը մօտնար. «յորում բնակէր», զուգընթաց տաճկերէն թաղմանութեան. Նիմփայքն որ սպաս նմա հարկանէին. Ահա բովանդակ թարգմանութեան մէջ նախադասութիւն մը որ լաւ հայերէն ըլլալովն իսկ՝ բնագրին հարազատութիւնն ալ ունի: Ուրիշ գրիչ մը կրնայ ըսել, որ կային 'ի սպասու, որ պաշտէին զնա, եւն. բայց մեր թարգմանիչը լաւագոյնն ըրած կըլլար եթէ Բուդանդարանէն փոխառութեամբ ըսէր. Որ 'ի սպասաւորութիւն սպասու պաշտաման ծառայութեան կային նմա. — քանզի այս ձեւն աւելի օլիտի պատշաճէր իւր թարգմանութեան ոճոյն: Սակայն օլիտի կարենա՞նք ըսել թէ այդ բացառութիւնը Հիւրմիւզեանի անձանօթ մնացած են: Անշուշտ ոչ. իւր անբաւ թարգմանութեանց մէջ այնչափ յաճախագոյնս գործածուած են և զոյգ ընդ նոսին այնչափ եւ անչափ բացատրութիւնք կը գտնուին, զորս մեզ սլէս ողորմելի գրչակաց «ոչ ունին լուաւ եւ ոչ ակն ետես»: Ինքն այս ծանօթ բացատրութիւններէն եւ ոչ զմին դնելով միով եւեթ բառիւ հեղինակին մէկ նախադասութիւնը բացատրած է՝ առանց խմատէն դոյզն ինչ ծայրատելու, եւ առանց իրիք ստնանելոյ բնագրին գեղեցկութեանը: Սովորական գրիչ մը եւս կարող էր թարգմանել այդ տողը՝ «Նիմփայքն որ սպաս նմա հարկանէին».—այլ կը տարակուսիմ որ կարենար դիւրաւ գտնել Հիւրմիւզեանի ընտ-

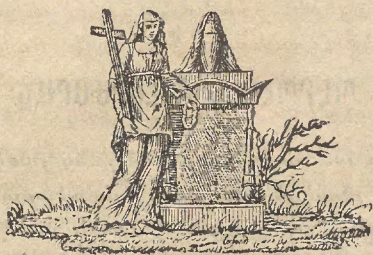
րած բառը, «նաժիշտը»։ — Շրջե՛ր նա ստէպ առանձինն ընդ դաշտս զարդարեալս երփն երփն ծաղկաւրբ որովք մշտնջենաւոր իմն գարուն մեծասրայծառ զարդարեալ պսակէր զկղզին նորա։ «Շրջե՛լ» բայը չարաչար գործածուած, եւ թերեւս նմանողութիւն համարուի Ձգօնի՝ «երթաւմ շրջիւմի՛ ի դաշտ» խօսքին, հոս ճիշտ չէ. գէթ ըսէր ըստ Մատթ. Մեկնութեան թարգմանչին՝ «Ձգեմ առեալ շրջէր»։ Ընդ դաշտս՝ «շրջե՛լ»ին հետ թէպէտեւ լաւ հայերէն է, բայց կամայ ակամայ կը ստիպուիմք հարցնել նոր թարգմանչին որ (որովհետեւ բնագրին մէջ դաշտ բառ չ'կայ) արդեօք կալիփսէի կղզւոյն մէջ դաշտ կար. եթէ կար, հեղինակն ինչո՞ւ զանց ըրած է զայն. եւ եթէ չը կար, որով իրաւամբ կը համարձակի ինքն այդ յաւելուածն ընելու կղզւոյ մը մէջ, որ դուցէ բնաւին դաշտ չունէր։ Հեղինակին բառը «գալարիք» է. եւ յայտնի է որ գալարիք կրնան բուսնիլ ոչ միայն դաշտի մէջ, այլ եւ ժայռի մը քովիլը, ծառի մը հովանւոյն տակ, ծովուն եզերքն իսկ։ — Զարդարեալս երփն երփն ծաղկաւրբ. — բնագրին է ծաղկաւրբ, որում խիստ ի ճահ եկած է մեր ծաղկաւրտ բառը։ — Մեծասրայծառ զարդարեալ պսակե՛ր զկղզին նորա. — Բնագրին մէջ մէկ բայ միայն. եւ որ չարագոյն է՝ գլխաւոր եւ միջակեալ նախադասութեանց մէջ՝ «գարդարեալ»ին անտեղի կրկնութիւնը ճաշակի պակասութեան արդիւնք է միանգամայն։ Պրն. թարգմանիչը, եթէ անցեալ դերբայներէն մէկ երկուքը զեղջելով՝ նկարագրէր մեզ այդ ձեւով Արարատի դաշտը, եւ կամ Շաւարշանի դաշտը, ներողամիտ ակնարկութեան կը հանդիպէր, եւ մեք ալ ակորժելով կրնթեանուինք՝ բերկրելով ի նկարագրեղ տեսիլ հայրենի վայրաց յորոց զուրկ եմք, այն վայրաց՝ որ ազգային քաղցրիկ յիշատակներ կը զարթուցանեն մեր յիշողութեան մէջ։ Ես՝ իմ մասին խօսելով միայն, այնչափ շնորհասլաքս կը խոստովանէի զինքս որչափ փարպեցւոյն իր Արարատի ձօխ նկարագրութեանը համար։ — Սակայն վայրքն այնքիկ գեղեցիկ քաջ ի քաջ հեռի զվիշտս նորա յաւնսկոյ — «Քաջ ի քաջ» գեղեցիկ բացատրութիւններ կրնայ յառաջ բերել գրաբարի մէջ, օրինակի համար ի Մոսս. Մեկնութեան. «քաջ ի քաջ քան զնոսս անանուութիւնսն զնաս

գնացս. — Իսկ հոս 'ի սպառ անպատշաճ. — Ինչո՞ւ յառնոքեոյ
— Իրաւ է թէ քերականական սխալ չկայ, այլ գրաբարի
վարժ ականջաց հայերէն չ'հնչեր. գռեհիկ բացարութիւն: —
Յուշ արիանեիկն նմա զտխուր յիշատակն Ողիսեայ որ այն-
չափ յաճախագոյնս պարսպերն առ նմա: — «Յուշ արիանեք»
ին համար դիտողութիւն չունիմ. «'ի յուշ ածել» ին մէկ ծա-
նօթ զանազանութիւնը, զոր թերեւս նոր թարգմանիչը զանց
ըրած է պէսպիսութեան համար, իսկ «որ այնչափ յաճախա-
գոյնս պարսպէր առ նմա» ին համար կրնամ ըսել, որ թարգ-
մանութիւն չէ, բռնագործութիւն եւ արուեստակութիւն
կայ հոս: Մատթէոսի Մեկնութեան մէջ ըստւած է. Որ ոչն
պարսպիցի սոցա, (յուսումն աստուածեղէն օրինաց), որչափ
ինչ պարսպիցի պոռնկաց եւ թատերաց սատանայականաց: —
Ինչպէս ընթերցողը կը տեսնէ՝ «պարսպել» բայերուն իմաստը
մեկին եւ բացայայտ է: — Պշտցեալ յառեալ ընդ այն կողմն
եւեթ հայեր՝ ուսի նաւն Ողիսեայ զալիս պատահեալ անհետ
յաջաց լեալ էր: — Անցեալ դերբայներուն այսչափ իրերաց
մօտիկ կրկնութիւնն ու յաջորդութիւնն անսխալ է, եւ
յայտարար կիրթ ճաշակի պակասութեան. «Ուստի» բառին
գործածութիւնը հոս ռամկական եւ ոչ բարձրագոյն հայերէն:
Իսկ Հիւմիդեան թարգմանած է. Դառնայր հայէր անդադար
ընդ որ նաւն Ողիսեայ անդնդահերձ տարադէմ անհետացեալն
էր յաջաց: — Ուշագրութիւն ընենք «ընդ որ» ին, ուր՝ ըստ
պատշաճի՝ գորութեամբ թողած է յարաբերեալը, «անդնդա-
հերձ» բառին եւ ամբողջ թարգմանութեան որ բնագորին հետ
կը մրցի:

(Շարունակելի)

Մ. Կ.

Ծան. — Ի Մատթ. Մեկնութեան. յԹ. Գլ. յէջ 135. ընդդէմ արժանաւորութեան,
Յորդորակին մէջ «Այնչափ յաղթասութեան էր եւ յանճարին դժնդակութեան
մինչեւ ամենեւին ուսեի չկարէր գտանել միփրարութիւն: Եթէ սեղափոխ-
ութիւն ալ համարինք, այս նախադասութիւնը չբացատրեմ՝ դիցուելոյն վի-
ճակը, զի այսու բացատրուած է մեծասան չարաչար քանջանքն 'ի դժոխս.
մին ամեն առաւելութեանց մէջ անմխիթար է. իսկ միւսն զուրկ յամենայնէ-
նա՝ բնութեան ամեն գեղեցկութեամբ օժտեալ կողմը մը մէջ՝ կը վշակրի.
իսկ սա չարակոտ քանջանաց մէջ. նա Ովկիանոսն ունէր իւր առջեւ,
իսկ սա կամիլ՝ մը ջրոյ իսկ կը կարօտէ: Եւ եթէ կարելի ըլլար, զգիցու-
հին 'ի դժոխս, եւ զմեծասունն 'ի կզգին փոխադրել. երկորին նաւասարապէս
մխիթարուած կրկային. այլ եւ ոչ զգիցուհին իւր անմահութիւնն՝ եւ ոչ մե-
ծասունն իւր ծարար կողբալը. Ուստի այլ էր մեծասան մխիթարութիւնը
եւ այլ՝ դիցուելոյնը. Այս նրբութիւնները զանազանելու է:

ԱՌԱՔԵԼ - ՍԻՍԱԿ ՊԷՅ

ՏԱՏԵԱՆ

Դպրութեանց սիրահար Ազգային ամենամեծ բարերարներէն Տասեան Յովհաննէս Երուսաղոյսի Ամիրայի անդրանկածնունդ պայազատին՝ Առաքել-Սիւսի Պէյի ցաւալի զբաւման առթիւ, Առ Նորին Վսեմութիւն Յարութիւն Էճէնսի Տասեան՝ մեծապանծ ներկայացուցիչ այն մեծազարմ Գերդասանին առաջի Ազգին եւ առաջի Պետութեան՝ խորին ցաւակցութիւն կը յայտնէ մեծարանօք Խմբագրութիւնն *Երկրագունքի* :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՒ

ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Վարժարանք առ հասարակ մանկանց յաւէտ կամ նուազ ուսում կուտան բնականաբար, այլ վարժարանաց մէջ ոմանք ուսման հետ կոչում ալ գողցես կուտան մանկութեան. Այդ հազուադէպ վարժարանաց աշակերտք ընդհանրապէս՝ իրենց դասերն ուսած ժամանակ՝ կը յիշեն իրենց ազգակից այն մանկտին որք մտաւոր հացէն զուրկ կ'ապրին, — եթէ կրնանք սոյն բայն ի կիր արկանել լոկ նիւթական կենաց համար: Երբեք տեսլականն չէ խանութին որ զիրենք պիտ' ապրեցնէ կամ տունն՝ յորում անդորր կեանք պիտի վարեն հաւատարիմ ամուսնէ մ'ու ծնելասէր որդւոցմէ շրջապատեալ: Խանութին ու տան վրայէն կ'անցնի իրենց նայուածքն ու կը տարածուի մեծ ճանապարհին վրայ, ուր ժողովրդոց տռաջնորդք, ազգաց լուսաւորիչք, յարաժամ թափառական Հրեայի նման կ'ընթանան՝ հարթելով ճանապարհն եւ ջահեր վառելով անդնդոց բերանն: Զբօսանքէ կամաւ կը զրկուին այդ պատանիք, միշտ կ'ուսանին, միշտ կը խօսան, եւ մերթ անհամբերութիւն արտադրող չարժումներ կ'ընեն — որպէս թէ սիրելի, անդիմադրելի ձայն մը զիրենք կոչէր: Վերջապէս կուգայ կը հասնի օրն, ուր իրենց վարժապետին համբոյրներուն ու պատկներուն ներքեւ կրկնախալ պիտի շողայ իրենց ճակատն. կը հասնի օրն, ուր պիտի թողուն դպրոցն...: Թողուլ դպրոցն, ս'հ, ոչ երբէք. դպրոցէ մ'եղնելով ուրիշ դպրոց մը պիտի գնան, ուր՝ ուսանելու տեղ՝ պիտ' ուսուցանեն, — գիտնալով, աւանդ, որ այդ դպրոցի հոգաբարձութիւնն յանձն առնող անձն կամ անձինք զիրենք դասախօսութեան կոչեցին՝ որպէս փողոցէն աւելածախ մը պիտի կոչէին. գիտնալով, այո՛, որ դասատուին հետ սովորուցութեան պիտի մոռնեն ռամկաբար՝ որպէս աւելածախին հետ. գիտնալով որ կանոնաւոր եւ անձնուէր դասախօսութիւն պիտի պահանջեն, իսկ իրենք պիտի դժկամակին կանոնա-

ւորապէս վճարել լուսաւորութեան անձնուէր գործաւորին զոյգն թոշակն . գիտնալով որ իրենց թոշակը պիտի դիզուին եւ օր մը հրաժարելու հարկին մէջ ինքեանք պիտի գըտնուին , որովհետեւ ապրելու համար պէտք է որ գէթ պանիր հաց մը ուտեն : Գիտնալով այն տառապանքն՝ որ հանրային կենաց մէջ իրեն կը սպասէ՝ լուսաւորութեան գործաւորն անհամբեր եւ անվեհեր ասպարէզ կ'իջնէ : Շունչ կը սպառէ մինչեւ իրիկուն . ասի չը բաւեր , պէտք է գիշերն ալ գրիչ շարժէ , պէտք է նոր դասագիրք պատրաստէ , պէտք է Գիտութեան նոր շաւիղ հորդէ՝ գիտնագունից շաւղացն ու գիտութեան յառաջդիմութեանցն հետեւելով օր ըստ օրէ :

Այսպէս են այն երկտասարդք կամ այն պատանիք , ոյց անբաւ ուրախութեամբ կը ներկայացնեմ գործերն առ Ազնիւ ընթերցողս Երկրագունքի Երէկ ուսանող էին Պէրպէրեան վարժարանի մէջ , Պէրպէրեան վարժարանի պարգեւարախօսութեան հանդէսներուն մէջ՝ որք չքեղութեամբ եւ ողբելորութեամբ կը գերազանցեն բոլոր միւս հանդէսներն (որպէս վարժարանն արդեամբ կը գերազանցէ միւս վարժարաններն) , շօշափեցինք այդ հատընտիր պատանեաց յառաջդիմութիւնն , իրենց մրցանակաց ի սրտէ՝ ծափահարեցինք , իրենց կոչումն ու հանդիսաւոր խոստմունքն իրենց քրանաթոր ճակատին վրայ կարդացինք ցնծազին՝ մեր ցնծութեան մէջ արտասուելով ալ այն չարժանաց կեանքին համար զոր պիտի վարէին կամովին : Եւ ահա այսօր նոյնպէս ցնծազին , այլ եւ աչք յարտասուու վերստին , Հոնդիսիս մէջ կուգանք ուրախակցիլ առ Պ. Պ. Մ. Մօզեան , Յ. Թ. Հինդլեան եւ Վահան Ս. Հազարապետեան , ոյց առաջինն հրատարակած է Հաւսոս քննադիտութիւն հետեւողութեամբ հռչակաւոր մանկավարժ - հեղինակուհի Տիկին Բար - Գառբանդիէի , երկրորդն՝ Հիմնական-նոր եղանակ Ֆոսսե-րէն շարադրութեան , երրորդն՝ երկրորդական վարժարանաց համար նոր դրութեամբ Տեսական եւ գործնական երկրաչափութիւն մը : Կ'ուզէի այդ երկոց իւրաքանչիւրին՝ որպէս խմբագրութեան հասած ամեն հրատարակութեան վրայ խօսիլ առանձին առանձին . Սակայն այն բազմադիմի աշխատութեանց մէջ զորս հարկադրուած եմ կատարել , — ապ-

րելու համար՝ ճնճղուկի նման, — կը մահաբերեն պատուական հեղինակք թէ ինձ ժամանակ իսկ չը մնար մերթ իրենց գործերն ուշի ուշով կարգալու։ Ա՛հ, կարի դժուար է հրապարակագրին գործն այս ազգին մէջ...

Ե.

ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՇԻՆԵԼՆ ԱՐՈՒԵՍՏ Է

Հայոց աշխարհական գրագիտաց մէջէն թերեւս Մատաթիա Գարագաշեանին անունն է՝ որ ամենէն աւելի պատկառանք կ'ազդէ։ Նկարագիր Ուտնանցի եւ Քննական հայոց պատմութեան հեղինակն, Սերի եւ Ոսկեղէն դպրութեան ճաշակի խմբագրապետն առաջին կարգի հայկաբան, քննաբան, բանասէր, իմաստասէր մ'է։ Գարագաշեան հեղինակութիւն մ'է։ Մեք կը հաստատենք զայս սոյնքան գոհութեամբ որքան բազդն ունեցած ենք Հասգիւղի Ս. Ներսեսեան վարժարանին մէջ աշակերտիլ նշանաւոր վեհնապետն, Նոյն յարգանք, այլ նուազ գոհութեամբ կու գտնէք հաստատել այսօր ալ թէ վարպետն աշակերտաց լեզուն մոռցած է, թէ Գարագաշեան մոռցած է լեզուն մանկութեան, ում սոյնքան ընտիր դասագրքեր նուիրեց՝ դլխաւորապէս ազգային լեզուի ուսման համար։ Դասագրոց թերութիւնք նուազ ընթերցման քան գործածութեան մէջ ի յայտ կու գան։ Հանդիսիս նախորդ թուոյն մէջ երբ խօսեցանք Հայոց Պատմութեան նոր դասագրքին վրայ կամ մանաւանդ այդ դասագրքին առթիւ, ծայրէ ծայր չէինք ընթերցած զայն, եւ հազիւ սկսած էինք զայն գործածել առ մեր աշակերտաց։ Երբ անցեալ օր աշակերտաց կը հարցնէի. «Խոսրովայ ո՞վ յաջորդեց.» յայտնեցին թէ չեն կրցած այդ հարցման պատասխանն հասկնալ դասագրքին մէջ. աւասիկ ինչ որ կայ դասագրքին մէջ. «Խոսրովայ յաջորդեց որդին Տիրան, դարձեալ Կոստանդ կայսեր օգնութեամբ, Տիրան քանի մը երեւելի մարդիկ սպաննել տուաւ յանիրաւի, ինչպէս՝ Յուլիանոսի, ուրացող կայսեր, պատկերն եկեղեցւոյ մէջ դնել չուզելուն համար զՅուսիկ

կաթողիկոս՝ սրբոյն Վրդանեսի որդին եւ յաջորդը, ծերունի եպիսկոպոսը Դանիէլ. լուսաւորչին աշակերտը, յանդիմանելուն համար թագաւորը, եւ Ռշտունեաց նահապետը Զօրայ, որ չուզեց զօրօք յօգնութիւն երթալ Յուլիանոսի:» Երկրորդ տասնատողեան պարբերութեան մէջ մուրաժ է մատաղ մանկանց միաքն՝ իբրեւ լաբիւրինթոսի մը մէջ. իմացեր են թէ սպաննել տուողն է Տիրան, այլ լաւ իմացած չեն թէ ո՞րք են սպաննողք: Հայոց Պատմութեան Յառաջաբանին մէջ կը կարդանք. «Կարճ պատասխաններու մէջ քիչ բառով շատ բան իմացունել, այս եղաւ գլխաւոր գիտունն մեր:» Մեր մեծանուն ուսուցիչն ներէ՛ մեզ դիտել տալ թէ պատասխանք միշտ բաւական կարճ չեն. իսկ պարբերութիւնք նուազ կարճ են, եւ հեռի են ունենալէ միշտ այն յատկութիւնն, որ սլահանջելի է մանաւանդ դասագրքերէ: Պարբերութեանց բաժնուելով ու լաւ կետադրուելով, վերոգրեալ պատասխանն առաջին ընթերցման պիտի հասկցուէր. «Տիրան յանիրաւի սպաննել տուաւ քանի մ'երեւելի մագիկ. Սոքա են սրբոյն Վրթանէսի որդին ու յաջորդն՝ Յուսիկ, որ մերժած էր Յուլիանոս ուրացող կայսեր պատկերն եկեղեցւոյ մէջ դնել. Լուսաւորչայ աշակերտ Դանիէլ ծերունի եպիսկոպոսն, որ յանդիմանած էր թագաւորն. եւ Ռշտունեաց նահապետը՝ Զօրայ, որ չուզեց զօրօք յօգնութիւն երթալ Յուլիանոսի:» Եթէ բոլոր գրքին մէջ միակ դժուարիմաց պարբերութիւնն ըլլար վերոյիշեալն, անտարակոյս քննադատութեան առարկայ չը պիտի ընէինք դասագիրքն ամբողջ: Սակայն Դարագաչեան, Յառաջաբանին մէջ իսկ՝ որպէս տեսանք՝ յայտնած է թէ նախագատութիւններն իրարու կապելու տաճկական դրութեան հետեւած է բոլոր գործին մէջ. արդ եթէ տեղ մը կայ, ուր այդ դրութիւնն ամենէն աւելի խորշիկ է, այն ալանշուշտ դասագրոց մէջ է: Հայոց Պատմութեան վերջին գլխոյն հետագայ հատուածն՝ յիշեալ թերութեան գառ՝ ուրիշ քանի մը թերութիւններ ալ կը պարունակէ. «Հ. Մեր ժամանակին գրաւոր աշխատութեանց մէջ ուրիշ ի՞նչ նշանաւոր գործեր կան: — Պ. Թող այլ եւ այլ լրագիրներ ու թերթեր, օրական, չարաթական եւ ամսական, որոց մէջ հնագոյն եւ կա-

րեւորագոյնն է Բագմալէս ամսաթերթն որ կը հրատարակուի ի Միթարեանց ի Վենետիկ, նշանաւոր են իրրեւազգային, սլաւոնական, քննական եւ լեզուաբանական Շիրակն եւ Սիւռուան Ալիշանի, քննական սլաւոնութիւն Հայոց (Գարագաշեան) եւ Հնաեւրոպական նախալեզու (Հ. Սէրովբէ Տէրվիշեան)։ Ինն տողերու մէջ միակ կէտ միակ չը կայ. բայց մենք այս սլարրերութեան վրայ ուրիշ դիտողութիւն կամ դիտողութիւններ ունինք։ Նախ հարցման գրառոր բառն այսօրուան ընթացիկ լեզուին մէջ՝ որով դատագիրք մը պարտէր չարագուիլ միշտ՝ կը նշանակէ գրառած, եւ կը համապատասխանէ ֆռանսերէն *écrit* բառին, մինչ գրական (*littéraire*) ուշխատութեանց վրայ կը խօսի հեղինակն։ Երկու բառեր կան՝ որք դարձեալ տաճկական ոճով կը գործածուին, բացարձակապէս համանիշ ըլլալով, հետեւաբար եւ միոյն գործածութիւնն աւելորդ եւ անտեղի ըլլալով բացարձակապէս. այդ բառերն են «Լրագիրներ եւ թերթեր»։ Ուրիշ յոյժ կարեւոր դիտողութիւն մը. եթէ հեղինակի մը ներքի իսկ ըլլայ՝ իւր ծանուցեալ արժանեաց իրաւամբ՝ իր գործն նշանաւոր անուանել իւր անուան տակ երեւցած գրքի մը մէջ, երբեք եւ յաւիտեան ներքի չէ նոյն հեղինակին անտեսել գործ մը՝ որ գէթ իւր գործին չափ կ'արժէ. «Քննական սլաւոնութեան Հայոց (Գարագաշեան)» է յառաջ կ'սպասէր մարդ կարգաւ Քննական ֆերականութիւն արդի հայերէն շեզուի (Հ. Սրսէն Այաքեան). եւ այս գիրքն ուրիշ կարեւորութիւն ունի քան Հ. Սերովբէ Տէրվիշեանի Հնեւրոպական Նախալեզուն, որ յիշուած է նոյնպէս իրրեւ նշանաւոր գրառոր աշխատութիւն, եւ միթէ Բագմալիս (1) ամսաթերթէն (2) յառաջ կամ յետոյ չէր սպասէր մարդ յիշուած տեսնել Արեւելեան Մամուլն այնպիսի պատմագրի մը կողմէն՝ որ իմաստասէրի համբաւ եւ արժանաւորութիւն ալ ունի. ի՞նչ. միթէ Գարագաշեան կրնայ Հայ հանդէս մը ցոյց տալ՝ ուր այնքան մտապարար յոգեւորներ հրատարակուած ըլլան որքան այն յոգնամիտ Մամուլեանի Հանդիսին մէջ. ազգի մը պատմութիւնն իւր մտաւոր գար-

(1) Իրոց ու հեղինակաց անուանք նոյն տառով են Գարագաշեանի Հայոց պատմութեան մէջ։ Այս ալ թերութիւն է. շփոթութեան առիթ կու տայ։

գացման պատմութիւնն ըլլալ պարտի մանաւանդ • զայս ամենէն աղէկ գիտէ իմաստասէրն Գարագաշեան, եւ ահա Գարագաշեան գործնականին մէջ չէ իմաստասէր • Կը յիշէ Բագմալէպն եւ զանց կ'ընէ ազգային մտաւոր զարգացման ամենէն աւելի նպաստող անձի մը Հանդիսին յիշատակութիւնն • Հանդէս, որ նոր ալ չէ Երկրագունքի, Խիկարի եւ Խնասաւորական Շարժումի նման :

Յաճախ կը հարցնեն ինձ թէ է՞ր դասագիրք չեմ չիներ, եւ երբ կը պատասխանեմ «վասն զի չեմ կրնար», կը զարմանան : Այդ անձինք այլ եւս | չը պիտի զարմանան, տեսնելով որ իմ վարպետս իսկ տակաւին չէ կարող դասագիրք չինել . . . :

Ե .

Շատ ժամանակէ ի վեր բան մ'ունիմ փորիս մէջ (ներուի ռամիկ այլ ազդու բացատրութեանս) • առիթն եկաւ դուրս հանելու, եւ ահա դարձեալ մոռցայ : Փոյթ չէ • Թող յօդուածէն դուրս խօսուած ըլլայ այդ բանին ալ վրայ, որ սակայն սերտ առնչութիւն ունի յօդուածոյս նիւթոց հետ : Մտիկ ըրէք որ ըսեմ • — Ժամանակաւ՝ իմ ու համայնից հիացման արժանացած Հայր Ղեւոնդ Ալիշանին գիր գրեցի եւ յօդուած խնդրեցի Երկրագունքի • մեծ վանականն հաճեցաւ գրոյս փոխարէն ինձ գիր գրել • Տաղանդս գովեց այդ գրոյն մէջ • եւ ըսաւ թէ ինք Հանդէս կարդալու իսկ ժամանակ չունի, ո՞ր մնաց Հանդիսի համար յօդուած գրելու : Ժամանակաւ Տ • Մատթիա Գարագաշեանի Դրակսն եւ Խնասաւորական Շարժում ղրկեցի • ետ դարձուց՝ ըսել տալով թէ կարդալու ժամանակ չունի : Անտարակոյս կարելի չէ այնքան զբաղեալ անձանց՝ ծայրէ ծայր կարգաւ ամեն նոր հրատարակութիւն • այլ ներելի՞ է այնպիսի անձանց — ոյց զբաղմունքն անշուշտ Պիգմալոնի մը կամ Բասդէօռի մը զբաղմունք չեն, — այնպիսի անձանց ոյց զբաղմունքն ալ մերկին նման գրականութիւն է՝ ներելի է կարեւորագոյն գրական հրատարակութեանց ծանօթանալու դժկամակութիւնն : Յաւիտեան ներելի չէ : Եւ ահա Գարագաշեան կը սկսի քաւել իր յանցանքն • արնաքերք կ'անուանէ Բագմալէպն, որ եռամսեայ

Թերթ կամ հանդէս է քանի տարիներէ հետէ. Գարագաշեանի այս աններելի սխալն անխուսափելի էր, որովհետեւ նոյն սկզբամբ՝ որով մերժեց Խնաստասիրական Շարժումն՝ ձեռք չառնուր Բագմալիկոյն ալ. եւ կը տարակուսիմ թէ կարգացած ըլլայ Այտընեանի Քննական քերականութիւնն, դարագլուխ բացօղ այն երիցս նշանաւոր (1) գիրքն, որ արժանի չը համարուիր յիշատակութեան ի շարս նշանաւոր աշխատքեանց իննեւտասներորդ դարու հայ գրականութեան: Օր մ'Ալիշանն ալ պիտի սկսի քաւել իր յանցանքն: Ես անողոք եմ նոյն իսկ այն անձանց համար, զորս կը պաշտեմ. ես սոսկալի եմ, որպէս Օտեան էֆէնտին կոչած է զիս մասնաւոր նամակի մը մէջ: Ես ահա երեք Հանդէս կը հրատարակեմ, եւ Շարժումիս մասնաւորապէս մատակարար, բեռնակիր, յօսքանի ու մերթ ցրուիչն ալ եմ. ուրիշ դործ ալ ունիմ մամոյ տակ. դաս ալ կու տամ — եւ ոչ իմ թաղիս մէջ, այլ թաղերուն ծայրն՝ Հասգիւղ. բոլոր գրուածոցս եւ Հանդէսներուս բոլոր միւս յօդուածոց փորձերն երեք անգամ կը սրբագրեմ. վաղն եթէ օրաթերթի մը կամ Հանդիսի մը համար յօդուած ուզեն (մոնաւանդ երբ ուզողն քաջալերութեան է կարօտ), այդ յօդուածն ալ գրելու ժամանակ կը դտնեմ: Արդ, ինչպէս չը կատարեմ եւ ի՞նչպէս չաղաղակեմ, երբ ամեն հանգիստ վայելօղ, իրենց տրամադրութեան տակ դրամ, մարդ, թանգարան, ամեն բան ունեցօղ հեղինակք կ'ըսեն թէ Երկրագունքի նման Հանդէսի մը համար երկու տարին անգամ մը յօդուած մը գրելու ժամանակ չունին, Երկրագունք կամ Խնաստասիրական Շարժումի թերթերն իսկ կտրելու ժամանակ չունին...

b.

Վ Ի Պ Ա Կ

Բռնաւորի փոխարէն, Նուրանիա վիպակի մը գրած է ուղղեալ առ Մեղանիա՝ Մասնոցին մեջ ինչ կար խորագրով: Նիւթոց առատութեան պատճառաւ՝ յառաջիկայ Յունուարէն պիտի սկսինք հրատարակել այդ նորավէպն:

(1) Նշանաւոր իրեւ, քերականութիւն, իրեւ բանասիրական երկրասիրութիւն եւ իրեւ շարագրութիւն:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Գ Ր Պ Ա Ն Ի Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Ր Ք

ՖՈՒՆՍԵՐԷՆԷ Ի ՀԱՅԵՐԷՆ

Բաժանորդագիրն դհ. 8

Ֆուաններէն լեզուն ուսանողներու համար երկար ժամանակէ հետէ զգալի եղած էր ըստ ամենայնի դիւրամատոյց բառադրքի մը պէտքը: Սոյն պէտքը լրացնելու նպատակաւ, հանրածանօթ գրագէտ Եղիա Էֆէնտի Տէմիրճիալաշեանի պատրաստել տուինք ԳՐՊԱՆԻ ՖՈՒՆՍԱՀԱՅ ԲԱՌԱԳԻՐՔ մը, որ կը պարունակէ ֆուաններէն լեզուի բոլոր դործածական բառերն, որոնց ամենէն դործածական նշանակութեանց հետ դրուած են տեղ տեղ տաճկերէններն ալ ի դիւրութիւն ուսանողաց: Սոյն Գրպանի Բառադրքին կցուած է Յատուկ անուանց բառարան մ'ալ, որ կը պակսի ցայսօր հրատարակուած ֆուանահայ բառադրոց մէջ: Ուսանողաց դիւրութիւն մը եւս ընծայելու համար բաժանորդագրութիւն մը բացած ենք մեր Տպագրատան մէջ, Յակոբեան խան՝ վերնայարկ՝ թիւ 15: Բաժանորդք՝ 8 դահեկան վճարելով պիտի ստանան մեր Բառադիրքն, որ աւարտելէն յետոյ պիտի վաճառուի 10 դահեկանի:

Գաւառներէն եղած յանձնարարութեանց համար թղթագրող մ'ալ կ'ընդունուի:

Հաւցե՛. — Առ Գ. Պաղատադեան, Յակոբեան խան, Չաղմաղճըլար, Կ. Պոլիս:

Հրատարակիչ
Գ. ՊԱՆՏԱՏԵԱՆ

ԴԱՐԲԵՆՑԱՊԵՏՆ. — Վեպ Ժօրժ Օնեի, Թարգ. Տ. Բիզանդի Պօզանեանի, տես առ տես կը հրատարակուի:

ՍԱՆԿԱՆՑ ԲԺԻՇԿԸ. — Ի Տօփրօն Միհնէնեանի:

ԻՆՔՆՅՈՒՆՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴԴԷՄ ԴԻՋԱԿԱՆ ԱՌՏԻՑ. — Թարգ. Բ. Պօզանեան:

ԶԱԽԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՇԱԿՈՒԹԻՒՆՔ ԲՈԺՈԺԻԿԻ. — Տիրան Փաշադեան:

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ.	Գաբրիել էժենի Էգնանյան (M. Kapriel Eknayan, Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթեր	»	Գ. Էժենի Մոլսովսկեան (Mr. K. Moldovack 36 Range Road, Alexander Park, Manchester.
Վարնա	»	Կարապետ Էժենի Յովսապետան
Կարին	»	Յակոբ » Համամեան
Աճիօն Բ. Հիսար	»	Սմբատ » Գալիթեան
Սբվազ	»	Յարուքիս » Բարունակեան
Մարսե	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնքապ	»	Վահան » Քիւրճեան
Մուս	»	Մկրտիչ » Սարքեան
Վան	»	Մարկոս » Նարանեան
Բդի	»	Աւետիս » Քաջբերունի
Իզմիս-Պահնէնիկ	»	Յարուքիս » Տէր Կարապետեան
Մարզուան	»	Յովնանէս » Գալսեան
Տրապիզոն	»	Մինրան » Քիւրճեան

Տնօրէնն ամեն շարեւաքի եւ շաքար կէս օրէն լիտոյ կը գտնուի

Գ Ր Ս Ս Ե Ն Ե Ա Կ Ը

Րիզա փաշա Եօզուու, Շարգ չարքար, վերին յարկ, քիւ 52

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سناک رخصتیله طبع اول نشداد - رخصتنامه نومروسی ۴۳ سنہ ۱۲۹۷ شباط ۲۱